

Međudnos demografskog razvoja i opremljenosti centralnim funkcijama naselja Zapadnohercegovačke županije

Čutura, Marko

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:291454>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Marko Čutura

**Međudnos demografskog razvoja i opremljenosti
centralnim funkcijama naselja Zapadnohercegovačke
županije**

Diplomski rad

**Zagreb
2022.**

Marko Čutura

**Međuodnos demografskog razvoja i opremljenosti
centralnim funkcijama naselja Zapadnohercegovačke
županije**

Diplomski rad
predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistra geografije

**Zagreb
2022.**

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu diplomskog sveučilišnog studija *Geografija; smjer: istraživački (Prostorno planiranje i regionalni razvoj)* na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom doc. dr. sc. Petre Radeljak Kaufmann

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Diplomski rad

Međuodnos demografskog razvoja i opremljenosti centralnim funkcijama naselja Zapadnohercegovačke županije

Marko Čutura

Izvadak: U Bosni i Hercegovini, tako i u Zapadnohercegovačkoj županiji, mnogi ekonomski, politički i drugi procesi su utjecali na promjene u prostoru, naročito na demografske i ekonomske, stoga je cilj ovog rada određivanje stupnja centraliteta naselja ZHŽ, njihovog gravitacijskog utjecaja te međuodnosa opremljenosti centralnim funkcijama i demografskog razvoja tih naselja. U radu su korištene različite metode prikupljanja, obrade, usporedbe i deskripcije podataka. Anketnim upitnicima su se ispitali stavovi stanovništva o mjestima obavljanja određenih funkcija, te o promjeni opremljenosti centralnim funkcijama u naseljima. Metodom demografske projekcije je određen broj stanovnika 2021. godine koji je zajedno s ocjenom promjene opremljenosti centralnim funkcijama u naseljima bio glavna varijabla u izračunavanju međuodnosa, tj. korelacije. Rezultati prikazuju neravnomjeran raspored centralnih funkcija u prostoru, s koncentracijom u općinskim i gradskim središtima, te pogoršavanje demografskih obilježja prostora. Isto tako statističkom metodom korelacije je utvrđeno da između demografskog razvoja i promjene opremljenosti naselja centralnim funkcijama postoji jaka i pozitivna povezanost. Može se stoga zaključiti da postoji međuodnos između opremljenosti centralnim funkcijama i demografskog razvoja, ali se moraju u obzir uzeti i drugi procesi koji utječu na ove procese u određenom prostoru.

57 stranica, 19 grafičkih priloga, 4 tablica, 26 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: demografski razvoj, centralne funkcije naselja, Zapadnohercegovačka županija, korelacija, gravitacijska usmjerenost

Voditelj: doc. dr. sc. Petra Radeljak Kaufmann

Povjerenstvo: doc. dr. sc. Petra Radeljak Kaufmann
prof. dr. sc. Aleksandar Lukić
doc. dr. sc. Lana Slavuj Borčić

Tema prihvaćena: 2. 12. 2021.

Rad prihvaćen: 8. 9. 2022.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Master Thesis

The Interrelationship between Demographic Development and the Provision of Central Functions in Settlements of West Herzegovina Canton

Marko Čutura

Abstract: In BiH, as well as in the West Herzegovina Canton, many economic, political and other processes have influenced changes in space, especially those of a demographic and economic nature. Therefore, the aim of this paper is to determine the degree of centrality of settlements in ZHŽ, their gravitational influence, and the interrelationship between the provision of central functions and the demographic development of these settlements. Questionnaire survey was used to examine the attitudes of the population about the places where certain functions were used, and about the change in the provision of central functions in the settlements. The demographic projection method was used to determine the number of inhabitants in 2021, which, together with the evaluation of changes in central functions in the settlements, was the main variable in the calculation of interrelationships, i.e. correlation. The results show an uneven distribution of central functions in the space, with a concentration in municipal and city centres. Furthermore, the results indicate the deterioration of the demographic characteristics of the area. A strong and positive connection between demographic development and the change in the provision of central functions of the settlement was also determined using the statistical method of correlation. It can therefore be concluded that there is an interrelationship between the provision of central functions and demographic development, but other processes that influence these processes in a certain area must also be considered.

57 pages, 19 figures, 4 tables, 26 references; original in Croatian

Keywords: demographic development, central functions of settlements, West Herzegovina Canton, correlation, gravitational orientation

Supervisor: Petra Radeljak Kaufmann, PhD, Assistant Professor

Reviewers: Petra Radeljak Kaufmann, PhD, Assistant Professor
Aleksandar Lukić, PhD, Full Professor
Lana Slavuj Borčić, PhD, Assistant Professor

Thesis title accepted: 02/12/2021

Thesis accepted: 08/09/2022

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

Zahvala

Zahvaljujem se svojoj mentorici doc. Petri Radeljak Kaufmann na iznimnoj suradnji tijekom izrade diplomskog rada, svim vrijednim savjetima i smjernicama kao i raspoloživosti i susretljivosti. Također, hvala i članovima povjerenstva prof. Aleksandru Lukiću i doc. Lani Slavuj Borčić za sve savjete vezane uz napisani rad.

Zahvaljujem se i svojim Tehničarima koji su uvijek bili podrška i koji su mi uljepšali studentske dane. Isto tako zahvale idu i kolegama Brcku, Grubišiću i Modriću koji su učinili dane provedene na Odsjeku nezaboravnim i zanimljivim. Veliko hvala i svom nastavnom kadru Odsjeka na prenesenom znanju i poticajima tijekom studija.

Ali ipak najviše zahvaljujem svojim roditeljima na svakom vidu što su mi pružili kroz život i tijekom studiranja!

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Predmet, ciljevi i hipoteze istraživanja	1
1.2. Metode istraživanja	2
1.2.1. Metodološke napomene	3
2. TEORIJSKI OKVIR I PRETHODNA ISTRAŽIVANJA	5
3. GEOGRAFSKA OBILJEŽJA ZAPADNOHERCEGOVAČKE ŽUPANIJE	7
3.1. Prirodno-geografska obilježja	10
3.2. Historijsko-geografski razvoj	13
4. DEMOGEOGRAFSKA OBILJEŽJA ZAPADNOHERCEGOVAČKE ŽUPANIJE .	16
4.1. Broj i razmještaj stanovništva	16
4.1.1. Gustoća naseljenosti	19
4.2. Kretanje stanovništva	20
4.2.1. Prirodno kretanje	24
4.2.2. Prostorna pokretljivost	26
4.2.2.1. Migracije	26
4.2.2.2. Dnevna cirkulacija	29
4.3. Procjena broja stanovnika u Zapadnohercegovačkoj županiji u 2021. godini	31
5. OPREMLJENOST CENTRALNIM FUNKCIJAMA NASELJA ZAPADNOHERCEGOVAČKE ŽUPANIJE	34
5.1. Korištenje centralnih funkcija u naseljima Republike Hrvatske na primjeru stanovništva Općine Posušje	41
6. MEĐUODNOS DEMOGRAFSKOG RAZVOJA I STUPNJA OPREMLJENOSTI ..	46
7. RASPRAVA	50
8. ZAKLJUČAK	52
9. POPIS LITERATURE I IZVORA	54
PRILOZI	VII

1. UVOD

Mnogi ekonomski, politički i drugi procesi su utjecali na promjene u prostoru, od demografskih pa sve do ekonomskih. Tako Bosnu i Hercegovinu karakterizira smanjenje broja stanovnika i koncentracija gospodarskih aktivnosti u određenim područjima, te propadanje, i demografski i ekonomski, velikog dijela ruralnih područja. Slična situacija prevladava i u Zapadnohercegovačkoj županiji (ZHŽ), koja ipak prema zadnjem popisu bilježi porast broja stanovnika, ali su ruralna naselja pogođena depopulacijom i smanjenjem broja centralnih funkcija.

Centralne funkcije su djelatnosti iz tercijarnog i kvartarnog sektora djelatnosti koje ne služe samo stanovništvu vlastitog naselja već i stanovništvu okolnih naselja (Malić, 1981; Vrišer, 1968 prema Radeljak Kaufmann, 2015). Zbog različitih stupnjeva centralnih funkcija, odnosno centraliteta naselja dolazi do stvaranja funkcionalne hijerarhije među centralnim naseljima i njima komplementarnim područjima (Vresk, 1990). Različiti stupnjevi centraliteta imaju veliki utjecaj na društvenoekonomske procese u prostoru, kao i na demografski razvoj određenog prostora. Isto tako, i na stupanj centraliteta utječu razni društvenoekonomski procesi čime se ulazi u „začarani krug“.

Procesi deruralizacije potaknute industrijalizacijom utjecali su na depopulaciju u udaljenijim ruralnim krajevima Zapadnohercegovačke županije, te demografski i ekonomski razvoj naselja uz industrijske centre. Sve to je utjecalo na opremljenost naselja centralnim funkcijama, neka su povećavala broj funkcija a druga su gubila, a često i ostajala bez istih. Stoga je važno proučavanje opremljenosti naselja centralnim funkcijama i njihov međuodnos s razvojnim procesima koji se događaju u prostoru.

1.1. Predmet, ciljevi i hipoteze istraživanja

Predmet ovog istraživanja je opremljenost centralnim funkcijama naselja ZHŽ i demografski razvoj istih. Prostorni okvir istraživanja obuhvaća područje Zapadnohercegovačke županije kao graničnom prostoru s ograničenim prirodnim resursima i pogoršanim demografskim pokazateljima. Vremenski obuhvat istraživanja se odnosi na promjene opremljenosti naselja centralnim funkcijama u posljednjih desetak godina kao i promjenama u demografskom razvoju prostora od zadnjeg popisa do 2021. godine.

Ciljevi rada su određivanje stupnja centraliteta naselja ZHŽ, njihovog gravitacijskog utjecaja te međuodnosa opremljenosti centralnim funkcijama i demografskog razvoja tih naselja. Također će se u ovom radu analizirati prirodno-geografska i historijsko-geografska

obilježja koja su imala utjecaja na razvoj naselja i naseljenosti kao i suvremeni demogeografski razvoj. Na temelju predmeta i ciljeva istraživanja, te prethodnih istraživanja i autorova poznavanja prostora proizašle su sljedeće hipoteze koje će se ovim radom potvrditi ili opovrgnuti:

H1: Postoji jaka veza između opremljenosti naselja centralnim funkcijama i kretanja broja stanovnika ZHŽ u posljednjih deset godina ,

H2: Ispitanici u većini naselja Zapadnohercegovačke županije smatraju da je došlo do pogoršanja u opremljenosti centralnim funkcijama u vlastitim naseljima,

H3: Stanovnici Općine Posušje odlaze u naselja Republike Hrvatske na tjednoj bazi radi zadovoljavanja potreba za određenim funkcijama.

H4: Glavni razlog odlaska ispitanika u naselja Republike Hrvatske je rekreacija.

1.2. Metode istraživanja

Metode korištene u ovom radu obuhvaćaju različite metode prikupljanja, obrade, usporedbe i deskripcije podataka. Metodom deskripcije obrađena su opća geografska obilježja prostora, te su metodom kompilacije obuhvaćene sve spoznaje vezane za temu dobivene analizom i sintezom znanstvene i stručne literature i izvora. Za podatke o stanovništvu korištene su demografske, grafičke i statističke metode, te su rezultati prikazani u obliku brojki, grafova, kartograma i tablica. Podaci o stanovništvu su obrađeni u MS Excel-u, u kojem je dio i vizualiziran, a drugi dio je vizualiziran pomoću QGIS-a 3.12. Isto tako su u QGIS-a 3.12 odrađene i ostale kartografske vizualizacije istraživanog prostora. Pomoću MS Excel-a i IBM SPSS-a je izračunata korelacija.

Podaci o stanovništvu su prikupljeni iz Popisa stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013. godine, statističkih publikacija i godišnjaka te baza podataka od Federalnog zavoda za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine i Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova 1961., Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova 1971., Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. i Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstva, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. od Saveznog zavoda za statistiku Jugoslavije objavljenih na stranicama Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske. Isto tako, za neke nedostupne starije podatke korišteni su radovi drugih autora kako bi se dao kontekst suvremenim demografskim obilježjima.

Metoda kartiranja, odnosno inventarizacije centralnih funkcija je odrađena kvantitativnim postupkom, odnosno bilježenjem vrste i broja centralnih funkcija u naseljima. Kartiranje je obavljeno od 11. do 20. srpnja 2022. godine.

Još jedna od metoda koja je korištena je metoda ankete koja se provodila u razdoblju 20.6.-10.7. 2022. Anketa je provedena *online* i to putem društvene mreže *Facebook* korištenjem *Google* obrasca (92,4% ispitanika) i metodom „licem u lice“ (7,6% ispitanika) u onim naseljima u kojima je bilo malo odgovora da bi se moglo izvesti valjan zaključak. Odgovori prikupljeni putem online obrasca i metodom "licem u lice" obrađeni skupno. Izrađena su dva anketna upitnika, te je povedeno i pilot istraživanje 25.5.2022. u kojem je sudjelovalo 50 studenata iz ZHŽ. U prvome je bila namjera ispitati gravitacijsko usmjerenje stanovnika Zapadnohercegovačke županije prema određenom naselju u svrhu korištenja određenih centralnih funkcija. Drugim upitnikom se ispitivalo korištenje stanovnika Općine Posušje centralnih funkcija u naseljima Republike Hrvatske. Prvu anketu su mogle popuniti sve osobe starije od 16 godina s područja ZHŽ, dok je druga bila namijenjena stanovnicima Općine Posušje koji su stariji od 16 godina. Prvi upitnik je sadržavao 14 pitanja otvorenog ili zatvorenog tipa. Prvih pet pitanja odnosilo se na osnovne podatke o ispitaniku (dob, spol, radni status, naselje stanovanja...), pitanja od 6.-13. su se odnosila na naselja u kojima obavljaju određene funkcije, a u zadnjem pitanju pomoću Likertove ljestvice ispitivao se stav o promjeni situacije s opremljenosti centralnim funkcijama u posljednjih 10 godina. Drugi anketni upitnik je također sadržavao 14 pitanja otvorenog ili zatvorenog tipa, od koji su se prva četiri, isto kao i kod prvog upitnika, odnosila na osnovne podatke o ispitaniku. Ostala pitanja su se odnosila na naselja u Republici Hrvatskoj u kojima obavljaju određene funkcije, dok je zadnje pitanje ispitivalo glavne razloge za putovanje u Republiku Hrvatsku radi obavljanja određenih funkcija. Uzorak ispitanika je bio neprobabilistički prigodni, uz zajamčenu anonimnost ispitanika. Kod neprobabilističkog uzorkovanja nije poznata vjerojatnost izbora osobe u uzorak stoga se ne može tvrditi da je uzorak reprezentativan za populaciju i uopćavanje podataka na cijelu populaciju može biti samo uvjetno. Više o anketnim upitnicima i rezultatima izneseno je u poglavlju 5.

1.2.1. Metodološke napomene

Prilikom izrade ovog rada javlja se problem kod istraživanja demografskih promjena zbog promjena metodologije popisa stanovništva, gdje popisi iz 1961., 1971., 1981. i 1991. nisu usporedivi s popisom iz 2013. godine. U popisu 2013. godine po prvi put je za utvrđivanje ukupnog broja stanovništva primijenjen koncept „uobičajenog stanovništva“, a prema tom

konceptu osoba se smatra stanovnikom onog mjesta u kojem sama (u slučaju samačkog kućanstva) ili s članovima svog kućanstva provodi najveći dio svog vremena, odnosno dnevni odmor, neovisno o tome gdje ima prijavljeno prebivalište. Isto tako su u ukupno stanovništvo određenog mjesta uključene osobe koje su u tom mjestu živjele neprekidno najmanje godinu dana prije kritičnog trenutka Popisa, kao i osobe koje su u tom trenutku živjele kraće od 12 mjeseci s namjerom da u tom mjestu ostanu najmanje godinu dana (Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013., Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine). S druge strane, u popisima iz 1961., 1971., 1981. i 1991. je korišten koncept stalnog stanovništva (*de iure*) gdje su obuhvaćene sve osobe s prebivalištem u Bosni i Hercegovini bez obzira jesu li bile prisutne u prebivalištu u trenutku popisa ili su bile odsutne, pri čemu nije bila važna duljina odsutnosti (Galić, 2015). Ti popisi su obuhvaćali i osobe koje su se nalazile na privremenom radu ili boravku u inozemstvu, bez obzira na dužinu njihovog rada/boravka, dok su prema popisu iz 2013. te osobe popisane u posebnoj bazi podataka i oni ne čine dio ukupnog broja stanovnika BiH. Isto tako veliki problem prilikom izrade rada je bila nedostupnost određenih podataka, ali i loše vođenje statistike o stanovništvu, naročito vitalne statistike.

Osim promjene metodologije popisa, 1991. godine dolazi i do promjena u administrativno-teritorijalnim jedinicama. Tako su 1991. godine iz naselja Kočerin izdvojena naselja Rujan, Podvranić, Potkraj i Doci, iz naselja Drinovci naselje Drinovačko Brdo i iz naselja Tihaljina naselje Jabuka. Naselje Mokro je 2004. godine nastalo spajanjem naselja Duboko Mokro i Pribinovići, a 2005. je iz naselja Bare izdvojeno naselje Masna Luka. Zadnja promjena se dogodila 2016. kada su dijelovi naselja Mokro, Trn i Široki Brijeg spojeni u novo naselje Brig, koje ipak tijekom rada nije uzeto u obzir jer je nastalo poslije zadnjeg popisa.

2. TEORIJSKI OKVIR I PRETHODNA ISTRAŽIVANJA

Kako je već rečeno, centralne funkcije obuhvaćaju skup uslužnih djelatnosti tercijarnog i kvartarnog sektora koje osim potrebama vlastitog stanovništva služe i stanovništvu okolnih naselja, a koncept centralnih funkcija proizlazi iz teorije o centralnim naseljima, nastojeći objasniti veličinu i distribuciju naselja u određenom prostoru (Malić, 1981 prema Marinković, 2018). Osnivačem teorije centralnih naselja smatra se Walter Christaller, koji je pod utjecajem dotadašnjih geografskih i ekonomskih spoznaja sustavno razradio teoriju lokacije tercijarnih djelatnosti i centralnih naselja i objavio u djelu „Centralna naselja Južne Njemačke“ (njem. *Die zentralen Orte in Süddeutschland*) 1933. godine (Vresk, 1990). Svojom teorijom je objasnio veličinu, broj i razmještaj gradova u prostoru, a osnovna funkcija centra (grada) u prostoru je opskrba stanovništva i stoga bi razmještaj centara u prostoru trebao biti takav da što manji broj većih centara opskrbljuje što veći broj manjih centara na što manjoj udaljenosti (Vresk, 1990).

Teorija je kasnije doživjela i opravdane kritike prvenstveno zbog svoje statičnosti i postavke koja se temelji na idealno homogenom prostoru kakav u stvarnosti i ne postoji (Njegač, 1999). Shodno tim kritikama, teorija je doživjela i brojne nadopune, a prvu nadopunu modela je izvršio Lösch. Usprkos nedostacima i kritikama, ova teorije je postala predmet istraživanja u mnogim prostornim znanostima te je korištena u brojnim plansko-strateškim dokumentima (Marinković, 2018).

Prvo ocjenjivanje centraliteta i kategorizaciju centralnih naselja na području bivše Jugoslavije, kojoj je pripadala i današnja Zapadnohercegovačka županije, je izvršio Vrišer na temelju kvalitativnih i kvantitativnih pokazatelja (Vrišer, 1968 prema Njegač, 1999). U hrvatskoj znanstvenoj literaturi tema centralnih naselja je obrađena u mnogim radovima, tako Jandrašić (1977) kao prilog prostornom planu varaždinske, čakovečke i ludbreške općine diferencira naselja sukladno njihovom centralitetu. Isto tako su analizirane centralne funkcije ili centralitet naselja i u drugim dijelovima Hrvatske poput Međimurja (Laci, 1979), otoka Krka (Novosel-Žic, 1986), unutrašnje Istre (Malić, 1992), Gornjeg makarskog primorja (Glamuzina i Glamuzina, 1998), Hrvatskog zagorja (Njegač, 1999), Dalmacije (Radeljak Kaufmann, 2015), Pakračkog kraja (Braičić i Novine, 2015), hrvatskih otoka (Marinković, 2018) ili novogradiškog kraja (Dragić i dr., 2018). Najiscrpniji rad o centralnim naseljima Hrvatske je izradio Lukić (2012) u okviru izrade tipologije ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske.

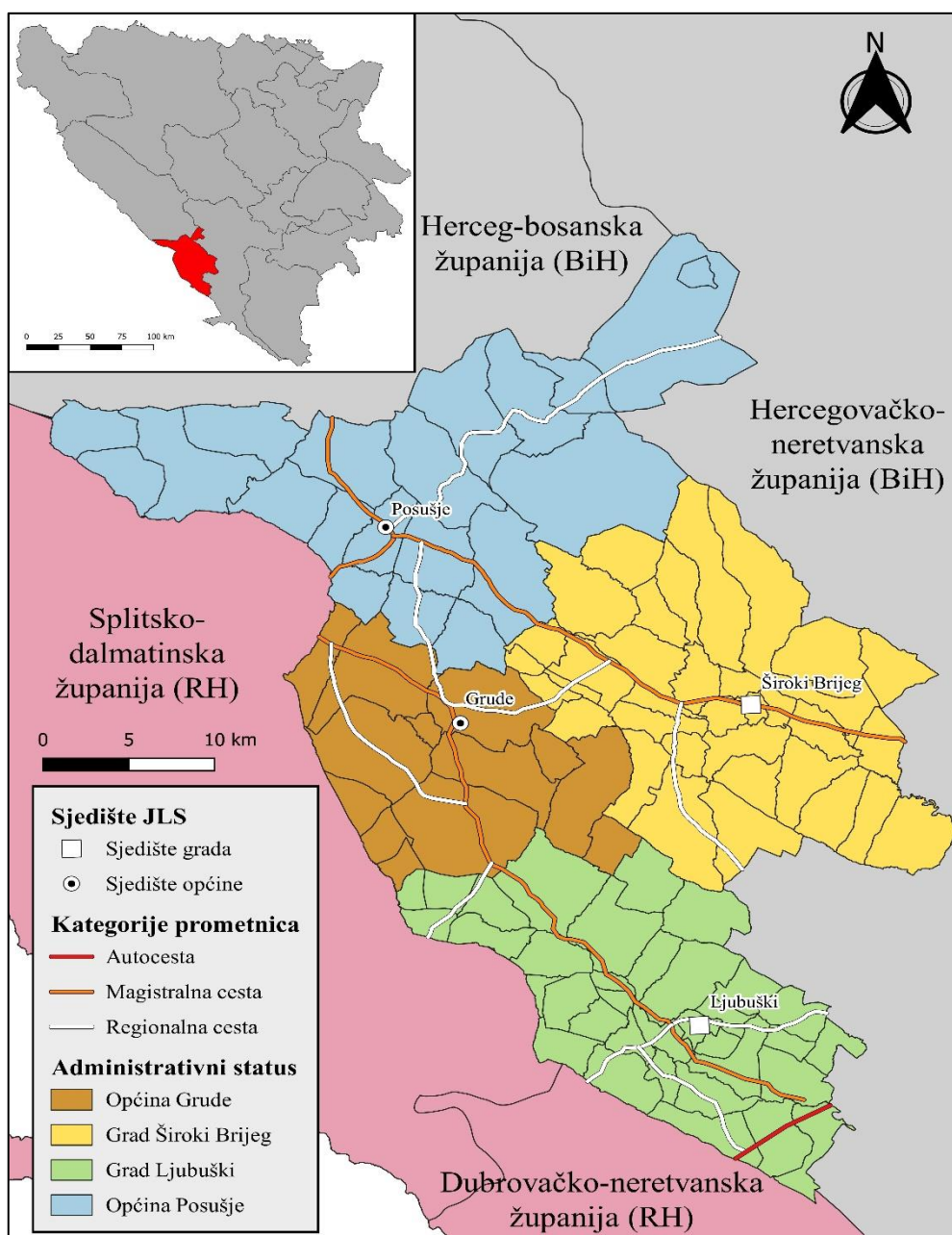
Temom centralnih funkcija i centralnih naselja na prostoru ZHŽ se bavio Šimunović (1997), koji je na osnovu broja funkcija izradio hijerarhiju naselja Zapadnohercegovačke županije. U novije vrijeme Galić (2015) u sklopu analize morfološko-funkcionalnih promjena

naselja kao rezultata demografskih problema istražuje raspored centralnih funkcija po naseljima ZHŽ, a Putica Džajić (2020) u svrhu izrade tipologije ruralnih područja ZHŽ ocjenjuje opremljenost naselja centralnim funkcijama kao jednu od varijabli tipologije.

Istraživanja o demografskom razvoju u hrvatskoj literaturi ima mnogo. Često se teme centralnih funkcija i demografskog razvoja kombiniraju, jer uostalom centralne funkcije i služe stanovništvu. Ipak istraživanja njihovih međusobnih odnosa su rijetka, bolja situacija nije ni u svjetskoj literaturi, prvenstveno anglosaksonskoj literaturi. Radeljak Kaufmann (2015) u svom radu ističe da povećanje stanovništva u međupopisnom razdoblju 2001.-2010. bilježe naselja 3. reda, potom naselja 4. reda, dok naselja 5. reda bilježe pad stanovništva. Iz toga se uvjetno može zaključiti da što je manje centralnih funkcija to je manje stanovništva. Slično je utvrđeno i u radu Marinković (2018), gdje stupanj opremljenosti centralnim funkcijama opada idući od obale ka unutrašnjosti, isto kao i broj stanovnika. U ovom radu će se metodom korelacije ispitati postoji li veza između opremljenosti naselja centralnim funkcijama i demografskog razvoja, te ukoliko postoji koliko je jaka.

3. GEOGRAFSKA OBILJEŽJA ZAPADNOHERCEGOVAČKE ŽUPANIJE

Zapadnohercegovačka županija (ZHŽ) je jedna od deset županija/kantona u sastavu Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH). Nalazi se na jugozapadu Bosne i Hercegovine (BiH), odnosno u Zapadnoj Hercegovini. Na sjeveru graniči s Herceg-Bosanskom županijom, na istoku s Hercegovačko-neretvanskom županijom (HNŽ), dok na zapadu i jugu graniči sa Splitsko-dalmatinskom županijom i Dubrovačko-neretvanskom županijom u Republici Hrvatskoj (RH) (sl. 1.). Županija se smjestila između 43°39' i 43°05' sjeverne geografske širine i 17°05' i 17°43' istočne geografske dužine (Kustura, 2016).

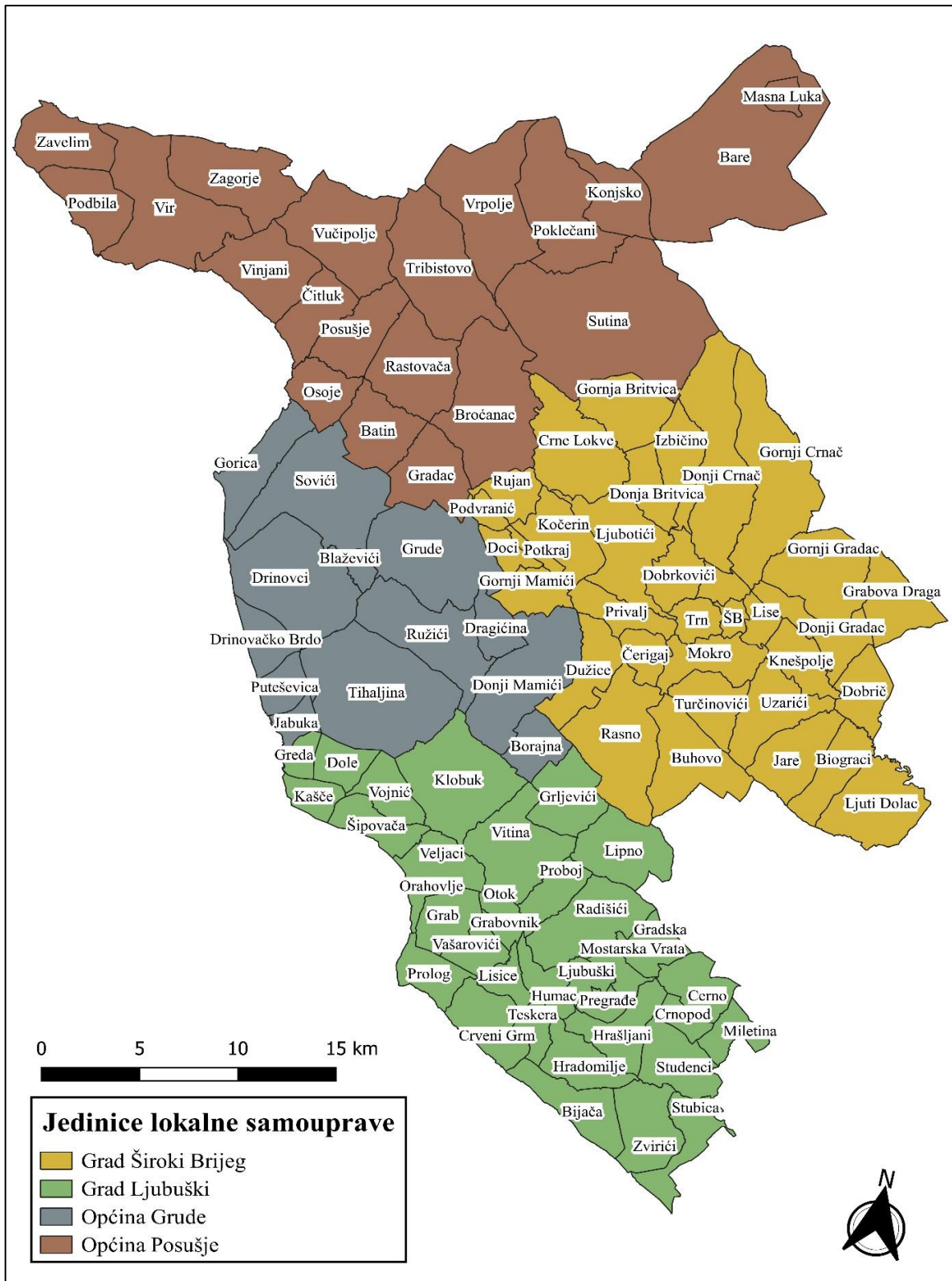

Sl. 1. Geografski položaj Zapadnohercegovačke županije

Izvor: FZS, 2012a

Administrativno-teritorijalni ustroj županije uspostavljen je 1996. godine i čine ga gradovi Široki Brijeg, ujedno i sjedište, i Ljubuški, te općine Posušje i Grude. Površina ZHŽ iznosi 1 362,2 km², a prema zadnjem popisu iz 2013. godine ovdje je živjelo 94 898 stanovnika (Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013., Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine). Osim nabrojanih općina i gradova, statističko područje Županije čine 102 naselja. Grad Široki Brijeg čine 35 naselja, zatim Grad Ljubuški 34 naselja, a Općinu Posušje, koja je površinom najveća administrativno-teritorijalna jedinica, čini 20 naselja i Općinu Grude 13 naselja (sl.2.).

Zapadnohercegovačka županija ima dobar prometno-geografski položaj jer je riječ o prometnom čvorištu i prostoru koji povezuje Mostar i dolinu Neretve s jedne strane i zapadni dio Bosne, Dalmaciju i Jadransko more s druge strane. Kroz Županiju prolazi nekoliko važnih magistralnih i regionalnih putnih pravaca: Mostar – Split, Mostar – Kupres – Srednja Bosna, Mostar – Livno (Bihać – Zagreb), Sarajevo – Split. Djelomično područjem prolazi dionica koridora 5C koja povezuje Budimpeštu (Srednju Europu) s Pločama. Isto tako se u blizini Županije nalaze i četiri zračne luke, od kojih je najbliža ona u Mostaru, zatim su tu i zračne luke u Splitu, Sarajevu i Dubrovniku, sve u krugu od 100-tinjak kilometara. Najbliža željeznička stanica je u Mostaru, dok je najbliža morska luka za teretni promet u Pločama.

Sl. 2. Naselja Zapadnohercegovačke županije 2012. godine¹

Izvor: FZS, 2012a

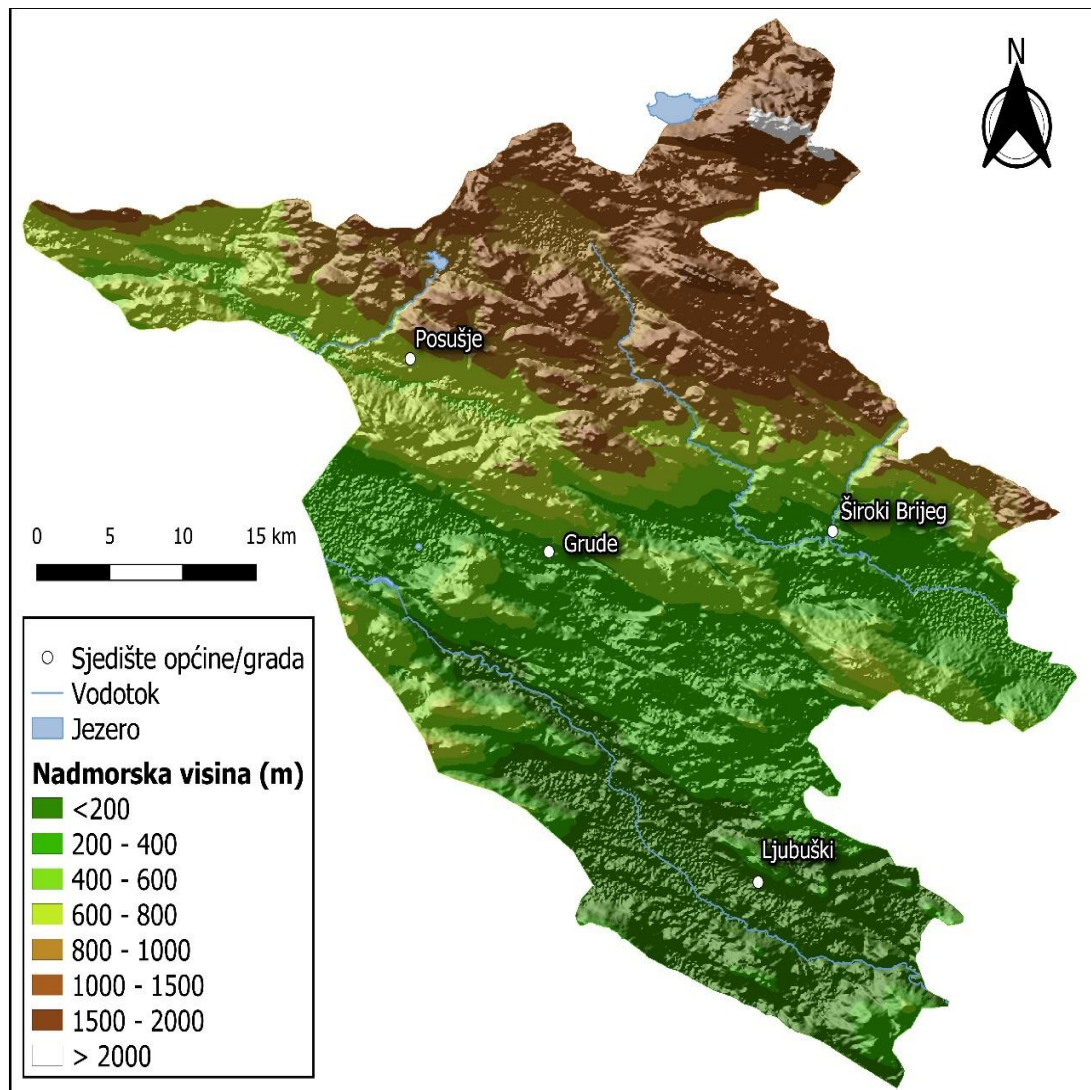
¹ Na kartografskom prikazu ŠB je skraćeno od Široki Brijeg

3.1. Prirodno-geografska obilježja

Prostor Zapadnohercegovačke županije dio je bosanskohercegovačkih Vanjskih Dinarida koji je dio jedinstvenog dinarskog planinskog sustava (Kustura, 2016). U geološkom smislu ovaj prostor obilježavaju dominantno naslage iz meozojske ere koja je litološki predstavljena kroz dolomite i krečnjake, u kojima su nastali specifični geomorfološki reljefni (krški) oblici. Naslage paleozojske ere zastupljene su samo unutar kanjona Čabulje i Čvrsnice dok najmlađe naslage iz neogena čine glacijalni, riječni i padinski sedimenti (Galić, 2015; Kustura, 2016). Prostor Županije pripada dvjema reljefnim makro regijama, i to manji sjeveroistočni dio općine Posušje regiji Visoka Hercegovina ili Visokog krša, te regiji Niska Hercegovina (Šimunović, 2011).

Županiju, kao rezultat ovakvog položaja, obilježavaju velike visinske razlike, gdje je najviša točka 2228 m.n.v. na Čvrsnici (vrh Pločno), a najniža točka je na jugoistoku županije, na izlasku rijeke Trebižata prema općini Čapljina i iznosi 22, 2 m.n.v. (Kustura, 2016) (sl. 3.). Analizirajući visinske odnose Šimunović (2011) prostor Zapadnohercegovačke županije razdvaja u tri glavne reljefne cjeline i to: Visoka Hercegovina visine iznad 1 300 m, zatim Sredogorje zapadne Hercegovine visine od 500 m do 1300 m, te Niska Hercegovina visine ispod 500 m. Na sjeveru Županije, kao dijela Visoke Hercegovine, dominiraju planinski masiv Čabulja s Velikim poljem, te gorski hrbat Štitar i zapadni dio Čabulje. Reljef se prema jugu i jugoistoku spušta u više jasno izraženih stepenica, od kojih je prva vršni dio Zapadnohercegovačkog sredogorja od 500-1300 m u kojoj dominira gorski hrbat Zavelim kao velika prirodna prepreka i dio sjeverne granice Hercegovine (Šimunović, 2011). Drugu stepenicu čine predgorska potolina Rakitno i Svinjača, u kojoj se smjestila zavala Rakitskog polja koja čini i glavni stočarski kraj u Županiji, zatim treću stepenicu, koja je paralelna s drugom, čine Posuška zavala polja u kršu (600 m – 700 m) i Kočerinska udolina (300 m - 400 m) na koju se nastavlja četvrta stepenica, zavala u kršu Mostarskog blata, (oko 230 m) (Šimunović, 2011; Šimunović, 2007 prema Putica Džajić, 2020). Petu stepenicu čini zaravan Brotnjo (230 m – 400 m), odnosno njezin zapadni dio koji od prethodne stepenice odvaja greda Trtla, zatim šestu zavala Ljubuškog (ispod 100 m) i Imotsko-bekijskog polja (250 m – 270 m) i na kraju sedmu stepenicu čini povišeni dio produžetka zavale Ljubuškog polja, zaravan Hrašljani (120 m - 160 m) (Šimunović, 2011). Velika reljefna raznolikost uvjetovala je i drugačiji razvoj naselja gdje su se na reljefno povoljnijim mjestima razvijala zbijena naselja i to najčešće uz rubove polja ili na brdskim područjima nižih nadmorskih visina, te raštrkana

naselja na područjima s višom nadmorskom visinom (npr. područje Rakitna i Blidinja u Općini Posušje).

Sl. 3. Hipsometrijska karta Zapadnohercegovačke županije

Izvor: EEA, 2017

Uz reljefna obilježja, klimatska obilježja su među važnijim obilježjima koja utječu na razvoj i organizaciju naselja i razmještaj stanovništva u Zapadnohercegovačkoj županiji. Županiju odlikuje raznolika klima kao rezultat geografskog položaja, odnosno kao područje na prijelazu između Jadranskog primorja i visokih planina Bosne (Kustura, 2016). Zbog prodora maritimnih zračnih masa s Jadranskog mora dolinom Neretve u većini Županije prevladava klima tipa C – umjereno topla i vlažna klima (točnije Cf i Cs), dok u sjevernom dijelu dominira borealna klima – D koju uvjetuju planinski masivi Vrana, Čvrsnice, Čabulje (Galić, 2015; Putica Džajić, 2020).

Temperatura zraka na ovom prostoru pod direktnim je utjecajem nadmorske visine, jer srednja godišnja temperatura raste idući od sjevera prema jugu, tj. snižavanjem nadmorske visine. Tako je srednja godišnja temperatura Posušja (610 m.n.v.) 11.1°C, Širokog Brijega (312 m.n.v.) 13°C, Gruda (260 m.n.v.) 12.3°C i Ljubuškog (100 m.n.v.) 14.5°C (Putica Džajić, 2020). Ljubuški zbog blizine Jadranskog mora i maritimnih zračnih masa ima i najviše srednje mjesečne temperature u siječnju i srpnju, ali je dovoljno udaljen od mora da se smanjuje rashlađujući utjecaj mora i povećava utjecaj zagrijanog kopna, dok najniže srednje mjesečne temperature u siječnju i srpnju ima Posušje zbog većeg utjecaja planinskih obilježja (FHMZ BIH, 2020). Što se tiče padalina, koje padaju u velikim količinama kao rezultat utjecaja reljefa na vlažne zračne mase, one opadaju od sjevera prema jugu. Najviše padalina padne u Širokom Brijegu (1659.8 mm), dok je najmanja količina u Ljubuškom (1410.5 mm) (Putica Džajić, 2020). U godišnjem hodu padalina vidljivi su po jedan maksimum (siječanj) i jedan minimum (srpanj), gdje maksimalna srednja količina padalina iznosi 219.2 mm a najmanja srednja količina padalina 41.1 mm (Galić, 2020). Snijeg nije česta pojava, osim u sjevernom dijelu Županije (područje planinskog masiva Čvrsnice i zapadnog dijela hrbata Čabulje). Isto tako važan klimatski element koji je utjecao na razmještaj naselja i izgradnju objekata je vjetar. Karakteristični vjetrovi za ovo područje su bura, hladan i suh vjetar koji puše iz unutrašnjosti s planina i najčešće zimi, i jugo, koji puše s mora i donosi nestabilno vrijeme.

Područje Županije pripada slivu Neretve, odnosno Jadranskom moru. Hidrogeografska obilježja ovog prostora u velikoj su mjeri rezultat litološkog sastava, tektonskih procesa te geomorfoloških karakteristika (Putica Džajić, 2020). Vapnenačka podloga, visoke propusnosti, rezultirala je da je ovo područje siromašno površinskim vodama, a bogato podzemnom vodom koja je ujedno i teško dostupna. Od površinskih tokova koji tvore riječnu mrežu Županije najvažnije su rijeke Trebižat, koja od svog nastanka mijenja devet imena², i Lištica. Ostali površinski tokovi (Ugrovača, Ričina, Topola...) su periodični i javljaju se uslijed kišnih bujica ili otapanja snijega s okolnih planina (Putica Džajić, 2020). U poljima istraživanog prostora velik je broj krških vrela i ponora, zbog čega u vrijeme jakih kiša dolazi i do plavljenja nižih dijelova polja (npr. Posuško polje i Imotsko-bekijsko polje). Nekoliko je značajnih jezera. Blidinjsko jezero, koje samo dijelom pripada Županiji, nastalo je krajem 19. stoljeća prilikom začepijavanja ponora kako bi se sačuvala voda za stoku u ljetnim mjesecima i danas je geomorfološki spomenik prirode (Radoš, 2017). Jezero Krenica nikada ne presušuje jer se stalno snabdijeva iz podzemnih izvora, a Tribistovo, akumulacija koja je izgrađena 1989.

² Culuša – Ričina – Brina – Suvaja – Matica – Vrljika – Tihaljina – Mlade – Trebižat

godine za potrebe vodoopskrbe Posušja, danas opskrbljuje vodom i određena naselja u Grudama i Imotskom. U formiranju naselja hidrografska mreža je imala veliki utjecaj jer su se i prva naselja formirala uz riječne tokove i plodna tla na ovom prostoru, primjerice i prva prometnica je nastala u dolini rijeke Trebižat (Putica Džajić, 2020).

3.2. Historijsko-geografski razvoj

Naseljenost ovog prostora može se pratiti od neolitika, iako se smatra da se na ovim prostorima obitavalo i prije mlađeg kamenog doba, a u prilog tome govore i pronalasci ostataka naseobina paleolitičkog čovjeka u dolini Neretve (Zelena Pećina kod Bune, Badanj kod Stolca) (Benac, 1984 prema Dodig, 1998). Značajna nalazišta iz neolitika su Žukovička pećina u Viru, Ravlića pećina iznad izvora Tihaljine u Drinovicima i Vukove njive u naselju Gradac. Ono što obilježava ove lokalitete je utjecaj blizine vodenih tokova i izvora koji su predstavljali ogroman značaj za gospodarske aktivnosti (Putica Džajić, 2020). U Zapadnohercegovačkoj županiji, kao i u cijeloj Hercegovini, eneolitik nije bio izražen, ali u brončanom dobu dolazi do bujanja života, naročito u Posušju gdje se razvila posuška kultura iz koje je proizašlo i najvažnije naselje toga doba na ovom prostoru, Nečajno³ (Dodig, 1998). U ovom dobu dolazi do razvoja gradinskog tipa naselja koja su se gradila na uzvišenju uz rubove polja prilikom čega su se, prema Dodigu (1998), graditelji vodili dvama principima: 1) položaj s kojeg je moguć pregled terena i 2) mogućnost lokacije da slijedi prirodan oblik terena. Osim Nečajnog, značajne su i gradine Grizeljova gradina, Veliki Markov brig, Iličinova gradina itd. U željeznom dobu se i dalje naseljavaju naselja nastala u brončanom dobu, a novonastala naselja su većinom gradinskog tipa smještena na uzvišenjima. Stanovništvo ovog prostora su činili Iliri, točnije ilirsko pleme Delmati.

Romanizacija je na prostoru Hercegovine, a samim time i Županije, prvo obuhvaćala južne nizinske krajeve, a kasnije se proširila po cijeloj Županiji. U to vrijeme dolazi i do promjene u razvoju naselja koja sada nastaju iz vojnih logora kako se rimski *limes* širio u unutrašnjost i kako potreba za logorima polako nestaje; primjer toga je i vojni logor u Humcu (Ljubuški) (Putica Džajić, 2020). Paralelno s gradnjom naselja gradile su se i prometnice, od kojih je najpoznatija ona koja je prolazila uz rijeku Trebižat, a spajala je Salonu i Naronu. Uz tu cestu je bio i najgušće naseljeni prostor te su pronađene mnoge građevine iz rimskog doba (Pašalić, 1960 prema Putica Džajić, 2020). S druge strane u Posuškom Gradcu se nalazilo veće rimsko naselje koje bilo izgrađeno na uzvišenju s kojeg se kontroliralo Imotsko-bekijsko polje,

³ Riječ je o gradini koja se nalazi istoimenom brdu koje odvaja Imotsko-bekijsko polje od Posušskog kraja.

odnosno dio ceste Salona-Narona. A dokaz veličine naselja su ostaci kasnoantičke bazilike i ostaci ostalih građevina pronađenih na mjesnom groblju u Gradcu (Dodig, 1998).

Poslije pada Zapadnog Rimskog Carstva, odnosno u ranom srednjem vijeku teško je rekonstruirati što se događalo na ovom području, a zna se da je u 9. st. ovaj kraj bio pod hrvatskim kraljevima, zatim kratko pod Bizantom, kada u 12. st. ponovno dolazi pod vlast hrvatskih vladara (Galić, 2015). Gradovi su se u srednjem vijeku razvijali najčešće iz ostataka antičkih naselja, a primjer toga je i srednjovjekovna utvrda hercega Stjepana Kosače ili drugim imenom Stari grad Ljubuški (Putica Džajić, 2020). Do kraja 15. stoljeća, točnije 1482. godine prostor Županije je bio dio Hercegovine pod vlašću hercega Stjepana Vukčića Kosače, kada pada pod Osmansko Carstvo. Dolaskom Osmanskog Carstva na područje Hercegovine dolazi do promjena kako u društvenom uređenju tako i u etničkim i vjerskim odnosima (Petrić, 1970 prema Putica Džajić, 2020). Dolazak Turaka i njihovog odnosa prema kršćanskom stanovništvu rezultiralo je velikom migracijom stanovništva u sigurnije krajeve Dalmacije, ali i Europe, čime je ostao veliki broj nenaseljenih mjesta. Većina tih opustošenih naselja se nalazila u nizinskim prostorima uz prometnice, dok se stanovništvo zadržalo samo u brdsko-planinskim, teže dostupnim, naseljima (Nikić, 2002). Razvijaju se naselja u kojima su većina muslimani, npr. na prostoru županije je primjer Ljubuški koji je bio središte *kadiluka*⁴, a naselja koja nisu naseljena naseljavaju se Vlasima u zamjenu za odanost i sigurnost (Putica Džajić, 2020).

Za vrijeme Osmanskog Carstva ovaj prostor je nerazvijen i izoliran, što će se pomalo promijeniti dolaskom Austro-Ugarske na vlast u Bosni i Hercegovini. Austro-ugarska vlast potiče izgradnju prometnica, obrazovnih i gospodarskih objekata, primjerice duhanskih stanica čime počinje i organizirani otkup duhana što potiče razvoj ruralnih naselja. Duhan tada postaje glavna poljoprivredna kultura uz vinovu lozu, a kako navodi Putica Džajić (2020), otkupne stanice u centralnim naseljima Županije postaju središta okupljanja stanovnika. Osim poljoprivrede, razvija se i rudarstvo, prvenstveno vađenje boksitne rude u sjevernim brežuljkastim naseljima Posušja i Širokog Brijega (Lovrić, 1984 prema Putica Džajić, 2020). Poslije Drugog svjetskog rata, pod Jugoslavijom, dolazi do razvoja metaloprerađivačke industrije potaknute velikim zalihama rude boksita i sveopćom industrijalizacijom zemlje. U tom vremenu dolazi do razvoja općinskih središta, dok su se ruralna naselja počela suočavati sa suvremenim društvenim procesima kao što su depopulacija, deagrarizacija, deruralizacija (Putica Džajić, 2020). Isto tako, kako je zapadna Hercegovina bila jedan od nerazvijenijih

⁴ Kadiluk ili kaza je sudsko i upravno područje, kotar u Osmanskom Carstvu. Više nahija tvorilo je kadiluk, a više kadiluka sandžak (Hrvatska enciklopedija, 2021).

dijelova zemlje, zakonom iz 1963. godine omogućeno je zapošljavanje u inozemstvu, što je potaklo veliki val emigracije s ovog prostora, a razdoblje od 1968. do 1973. godine je bilo najsnažnije (Juka, 1995). Od 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća pa do danas se emigracijski trend u Zapadnohercegovačkoj županiji nastavio. U recentnom razdoblju, prostor Zapadnohercegovačke županije, razvojno zaostajanje i sklonost pokretljivosti, snažno su utjecali na migracije stanovništva prema Hrvatskoj i zemljama Srednje Europe (Njemačka, Austrija itd.) utječući na gospodarski i demografski razvoj prostora te na stupanj opremljenosti naselja centralnim funkcijama.

4. DEMOGEOGRAFSKA OBILJEŽJA ZAPADNOHERCEGOVAČKE ŽUPANIJE

Demogeografska obilježja ovog prostora su rezultat prirodno-geografskih obilježja, kao što su reljefne i klimatske značajke, hidrogeografska obilježja, te plodnost tla; i društveno-geografskih obilježja, od kojih su najvažniji politički i gospodarski čimbenici. Najveće demografske promjene u ZHŽ se događaju do sredine 20. stoljeća, kao rezultat gospodarskih procesa tog vremena. Sociogeografski procesi utjecali su na prostorni razmještaj stanovništva, ali i na dobno-spolnu, obrazovnu te socio-ekonomsku strukturu ZHŽ (Putica Džajić, 2020). Glavni procesi koji su oblikovali suvremena demogeografska obilježja su procesi industrijalizacije, deagrarizacije, urbanizacije i deruralizacije. U ovom poglavlju se analiziraju: broj i razmještaj stanovništva, opće i prirodno kretanje stanovništva, kao i prostorna pokretljivost stanovništva. Na kraju će se procijeniti broja stanovnika za 2021. godinu.

4.1. Broj i razmještaj stanovništva

Razvoj industrije u 60-im godinama 20. stoljeća rezultirao je razvojem naselja u nizinskim područjima, često uz rubove polja, što je kao posljedicu imalo stvaranje zbijenih kvadratičnih naselja s raštrkanim posjedima (Putica Džajić, 2020). Istodobno je zbog promjene u gospodarskoj strukturi došlo do depopulacije brdsko-planinskih dijelova županije gdje se smanjuje značaj poljoprivrede kao glavnog zanimanja. Stanovništvo se preseljava u općinska/gradska središta i susjedna naselja kao centre razvoja (Galić, 2015). Stoga današnju strukturu naseljenosti obilježava velika polarizacija i koncentracija naseljenosti u općinskim/gradskim središtima. Polarizacija naseljenosti vidljiva je iz podatka raspona varijacije između najvećih naselja u svakoj općini ili gradu (Široki Brijeg, 6149; Ljubuški, 4023; Posušje, 6267; Grude, 4347) i najmanjeg naselja koje ima stanovništva (Grabova Draga, 45; Kašće, 55; Vučipolje, 10; Jabuka, 73). Isto tako u 4 naselja koja su središta svojih administrativnih jedinica živi petina stanovništva, a uzmu li se u obzir i njima susjedna naselja ta brojka obuhvaća 40% stanovništva ZHŽ.

Stanovništvo ZHŽ živi u 102 naselja koja imaju prosječno 930 stanovnika, a izuzimanjem četiri najveća naselja, koja su ujedno i središta općine/Grada, tada je prosjek 756 stanovnika. Kako bi se realnije prikazao razmještaj stanovništva koristila se mjera medijan. Broj stanovnika srednjeg naselja u ukupnom skupu (ZHŽ) iznosi 648 stanovnika. Ovakvi podaci pokazuju određenu disperznu naseljenost, koja je izrazito nepovoljna za društveno-gospodarski i demografski razvoj ovog područja, jer mala naselja često nemaju dovoljan broj stanovnika za određene aktivnosti i djelatnosti. Prilog tome je i podatak da u ¼ naselja ima do 200 stanovnika i u njima živi 3.2% ukupnog stanovništva, a u 41.2% naselja ima do 500

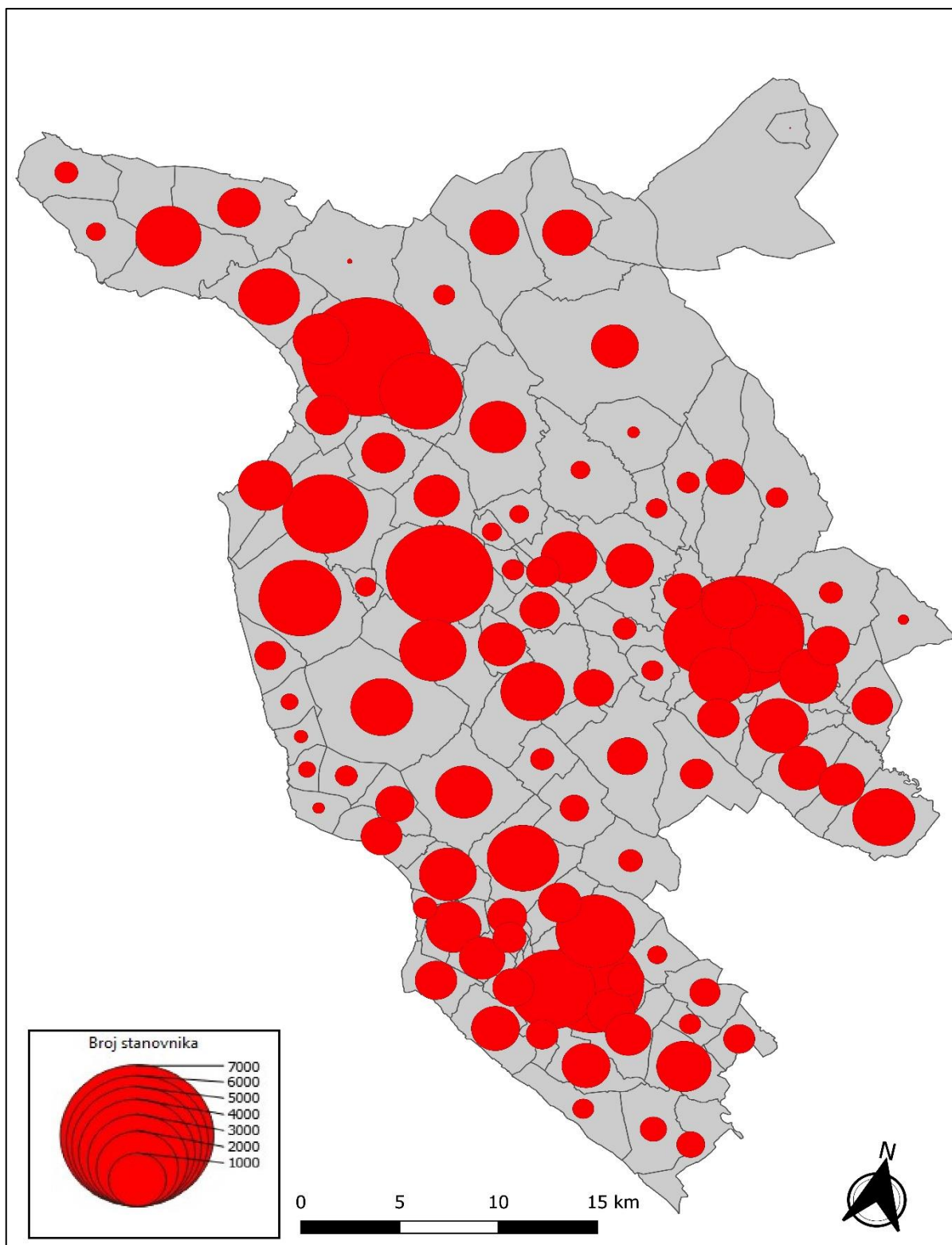
stanovnika i u njima živi 9.1% ukupnog stanovništva Županije (tab. 1.). Nejašmić i Štambuk (2003) navode: „disperzna naseljenost s velikim brojem malih naselja i uz nerazvijen sustav regionalnih i mikroregionalnih središta koja bi pružala "logističku" potporu stanovništvu malih naselja, poticajno je djelovala na preraszmještaj stanovništva, točnije, bila je jedan od inicijalnih čimbenika iseljavanja seoskog stanovništva“, a primjer je upravo ZHŽ koja nema nijedan jak centar.

Tab. 1. Naselja Zapadnohercegovačke županije prema broju stanovnika 2013. godine

Naselja prema broju stanovnika	Naselja			Stanovništvo		
	Broj	%	Kumul. %	Broj	%	Kumul. %
≤100	8	7,8	7,84	242	0,26	0,26
100-200	17	16,67	24,51	2759	2,91	3,16
200-500	17	16,67	41,18	5640	5,94	9,11
500-800	18	17,65	58,82	11690	12,32	21,42
800-1100	12	11,76	70,59	10355	10,91	32,34
1100-1400	11	10,78	81,37	13258	13,97	46,31
1400-2000	8	7,84	89,22	12573	13,25	59,56
2000-3000	7	6,86	96,08	17595	18,54	78,10
>3000	4	3,92	100	20786	21,90	100
Ukupno	102	100	-	94898	100	-

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013., Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine

Općinska/gradska središta, kako je već rečeno, su naselja s najvećim brojem stanovnika i zajedno čine petinu ukupnog stanovništva ZHŽ. Ostala veća naselja su naselja koja su susjedna općinskim/gradskim središtima i najviše su profitirala gospodarskim razvojem tadašnjih općinskih središta, npr. Humac i Radišići u Ljubuškom, Trn i Lise u Širokom Brijegu ili Rastovača u Posušju, i naselja koja su se razvila uz važne prometnice, npr. Sovići i Gorica u Grudama (sl. 4.). Ostala veća naselja su se razvila kao manja lokalna središta koja su zbog veće udaljenosti od općinskih središta preuzela određene osnovne funkcije kao npr. Drinovci u Grudama ili Ljuti Dolac u Širokom Brijegu.

Sl. 4. Naselja Zapadnohercegovačke županije prema broju stanovnika 2013. godine

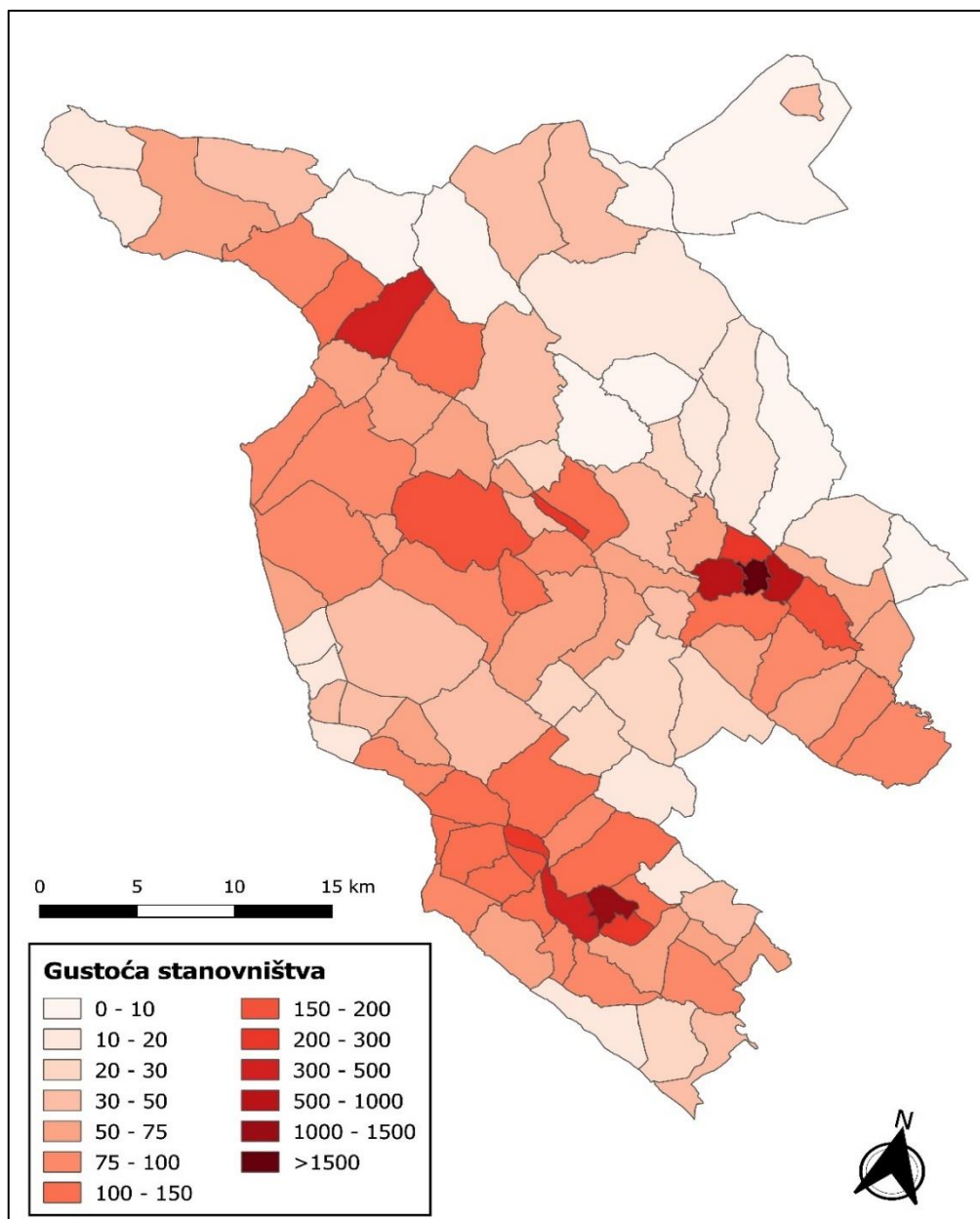
Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013., Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, FZS, 2012a

4.1.1. Gustoća naseljenosti

Opća gustoća naseljenosti ZHŽ iznosi 69,7 stan./km² što je ispod prosjeka FBiH (83,9 stan./km²) i gustoću ima veću od samo četiri županije (Unsko-sanska, 64,9; Hercegovačko-neretvanska, 49,3; Bosansko-podrinjska, 45,7; Herceg-bosanske; 16,2) čime se nalazi na šestom mjestu od 10 županija (FZZPR, 2022). Na razini općina najveću gustoću ima Grad Ljubuški (96,3 stan./km²) kao rezultat velikog broja stanovnika i relativno male površine od 292,7 km² (u odnosu na ostale općine), zatim slijede Općina Grude (78,4 stan./km²) kao prostorno i populacijski najmanja općina i Grad Široki Brijeg (74,6 stan./km²). Najmanju gustoću zbog izrazito velike površine ima Općina Posušje (44,4 stan./km²).

Najveću gustoću naseljenosti na razini naselja imaju naselja središta upravnih gradova (Široki Brijeg = 2627.78 i Ljubuški = 1078.55) a razlog tome je prvenstveno ranije spomenuta polarizacija naseljenosti, ali i manje površine zbog izdvajanja novih naselja. Isto kao i kod razmještaja, veću gustoću imaju i naselja uz općinska/gradska središta i manja naselja s malom površinom, koja su uglavnom smještena na rubovima polja (npr. Privalj u Gradu Širokom Brijegu i Otok u Gradu Ljubuškom). S druge pak strane malu naseljenost imaju naselja u područjima viših nadmorskih visina (npr. Sutina i Vrpolje u Općini Posušje ili Izbičino i Gornji Crnač u Gradu Širokom Brijegu), koja uz reljef kao ograničavajući faktor razvoja naselja imaju i veću površinu čime se uz manji broj stanovnika stvara velika razlika u gustoći naseljenosti (sl. 5.).

Stoga usporedba na razini naselja nije moguća prvenstveno zbog velikih razlika u površinama među naseljima, a i grafički prikaz gustoće naseljenosti, kartogram, ima nedostatak jer prikazuje gustoću na cijelom području naselja iako u stvarnosti stanovništvo ne živi na cijelom području, pa je glavni determinant gustoće površina cijelog naselja. Suvremeni razvoj ZHŽ uvjetovao je razvoj populacijski većih naselja u nizinskim područjima i uz središta razvoja i manjih naselja u brdskim područjima i područjima udaljenijim od polova razvoja što je dovelo do koncentracije stanovništva na pojedinim dijelovima ZHŽ, odnosno do neravnomjerne naseljenosti i slabije društveno-ekonomske razvijenosti (Galić, 2015).

Sl. 5. Gustoća naseljenosti Zapadnohercegovačke županije po naseljima 2013. godine

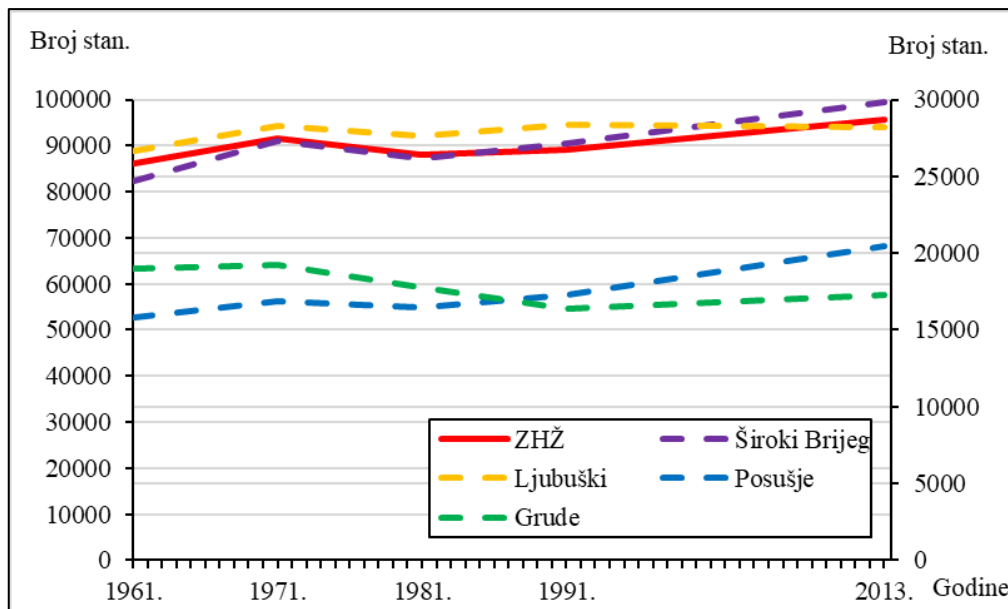
Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013., Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, FZS, 2012a

4.2. Kretanje stanovništva

Opće (ukupno) kretanje stanovništva prikazuje promjenu u broju stanovnika u nekom području i u nekom vremenu pod utjecajem različitih čimbenika (nataliteta, mortaliteta, vanjske migracije ...) koji su opet pod utjecajem različitih faktora (Nejašmić, 2005). Na kretanje broja stanovnika ZHŽ utjecaj su imali razni sociogeografski procesi od kojih su najvažniji proces industrijalizacije i deagrarizacije, a kako je intenzivniji razvoj industrije započeo 1960.-ih

godina opće kretanje stanovništva će se analizirati od 1961. godine do zadnjeg popisa stanovništva provedenog 2013. godine.

U ZHŽ se u međupopisnom razdoblju 1961.-1971. bilježi blagi rast broja stanovnika, a ukupna stopa promjene (r) je iznosila 6.3%. Isto tako su i sve općine i gradovi imali porast broja stanovnika, a najveću stopu promjene je imao Grad Široki Brijeg (10.4%), dok je najmanju stopu od 1.2% imala Općina Grude (sl. 6.). Razlog veće stope Širokog Brijega je položaj i blizina tj. gravitacijski utjecaj Mostara kao industrijskog centra Hercegovine, dok je u Grudama bila manja industrijska aktivnost i razvijenost. A prilog tome je podatak da su 1971. godine Grude imale 75% poljoprivrednoga stanovništva (Markotić, 1983 prema Putica Džajić, 2020). Na razini naselja se povećanje broja stanovnika bilježi u općinskim/gradskim središtima i njima okolnim naseljima zbog toga što ona postaju i središta industrijskog razvoja svojih područja (Prilog 3.). S druge strane, pad broja stanovnika bilježe naselja u brdsko-planinskim područjima i naselja koja su udaljenija od općinskih/gradskih središta u kojima dolazi do napuštanja poljoprivrednih djelatnosti kao rezultat manjka obradivih površina i nedostatka zarade od iste (Putica Džajić, 2020). Stope promjene broja stanovnika nisu velike jer je industrija u ovom razdoblju u začetcima, stoga je potreba za radnom snagom bila manja a time i manje preseljenje u gradska naselja. Isto tako, loša ekonomska situacija je prisilila dio stanovništva i na emigraciju u Zapadnu Europu, a najsnažniji val iseljavanja trajao je od 1968. do 1973. godine (Juka, 1995).

Sl. 6. Kretanje ukupnog broja stanovnika Zapadnohercegovačke županije, Posušja, Gruda, Ljubuškog i Širokog Brijega 1961.-2013.

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1961., Savezni zavod za statistiku; Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1971., Savezni zavod za statistiku; Popis

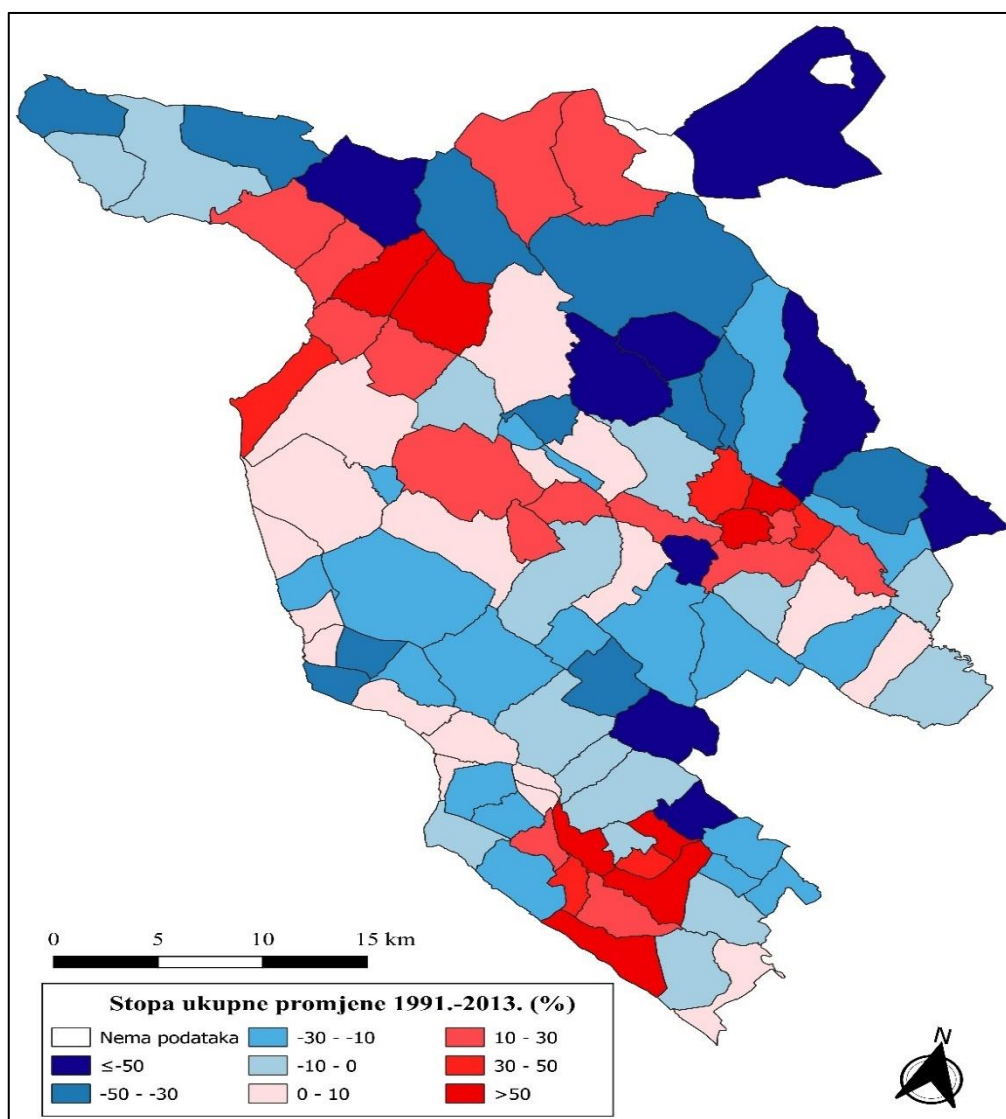
stanovništva, domaćinstava i stanova 1981, Savezni zavod za statistiku; Popis stanovništva, domaćinstva/kućanstva, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991., Federalni zavod za statistiku; Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013., Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine

U razdoblju 1971.-1981. dolazi do pada broja stanovnika ZHŽ, ali i u svima općinama i gradovima od kojih Općina Grude ima i najveći pad broj stanovnika -7,5%. Slaba razvijenost industrije i nemogućnost zarade od poljoprivrede, koja je još bila i destimulirana (poticalo se sađenje kikirikija i pamuka umjesto autohtonih biljnih vrsta), utjecali su na sve veća iseljavanja stanovništva, naročito iz Grude. Malo bolja situacija je u Ljubuškom, koji ima i najmanji pad broja stanovnika od -2.4%, a razlog su veće obradive površine i razvoj sustava za navodnjavanje čime su se povećali prinosi i zarada lokalnog stanovništva (Putica Džajić, 2020). Na razini naselja rast broja stanovnika je samo u gradskim naseljima, a u ostalim naseljima je došlo do gubitka stanovništva, pri čemu su izuzetak naselja koja se nalaze uz gradska naselja (Prilog 3.). Depopulacija ovog kraja je u ovom razdoblju uzrokovana iseljavanjem jer je prirodno kretanje bilo pozitivno do 1981. godine (Galić, 2015).

U međupopisnom razdoblju 1981.-1991. dolazi do blagog porasta broja stanovnika ZHŽ (1,3%), a porast bilježe i sve općine/gradovi osim Gruda koje su imale značajan pad od -7,9%. Najveći rast je zabilježen u Općini Posušje (5,3%) što se odnosi samo na dva naselja koja su imala značajan rast, a to su naselje Posušje (42,9%) i Rastovača (21,5%). Ostala naselja su gubila stanovništvo, naselja Vinjani i Čitluk su imali blagi porast broja stanovnika, s tim da je izraženiji pad bio u brdsko-planinskim naseljima (Vučipolje -50,9%, Tribistovo -35,3%, Podbila -34,8%). Slična situacija je i u drugim općinama/gradovima, depopulacija najvećim dijelom je zahvatila najudaljenija naselja od središta općina/gradova ali i ona s najvišim nadmorskim visinama, a razlog je odlazak mladog stanovništva zbog nedostatka posla i ostanak starijeg stanovništva što će posljedično dovesti do izumiranja naselja (Putica Džajić, 2020).

U zadnjem međupopisnom razdoblju (1991.-2013.) dolazi do povećanja broja stanovnika u ZHŽ. U svim općinama/gradovima, osim Ljubuškog (-0,6%), dolazi do povećanja broja stanovnika. Kao i u prethodnom razdoblju najveći rast je ostvarila Općina Posušje 18,3%. Za vrijeme rata dolazi do pada broja stanovništva, iako ovo područje nije doživjelo prevelika ratna razaranja, ali završetkom rata dolazi do vraćanje izbjeglica ali i dolaska izbjeglica iz drugih dijelova BiH (Putica Džajić, 2020). Negativnu stopu je u ovom razdoblju imao Grad Ljubuški, a razlog je povećana depopulacija iz brdskih naselja koja u prethodnim razdobljima nisu bila zahvaćena velikom stopom depopulacije, te iseljavanje velikog broja muslimanskog stanovništva za vrijeme rata (pad broja stanovnika u naseljima Ljubuški -4,2% i Gradska -

55,5% kao naselja s značajnijim udjelom muslimanskog stanovništva). Naselja u brdsko-planinskim područjima nastavljaju gubiti stanovništvo ali u sve većim stopama kao rezultat negativnog prirodnog prirasta zbog prethodne migracije mladog stanovništva iz ovih naselja i ostanka većinski starog stanovništva. Dobra opremljenost funkcijama rada i centralnim funkcijama u naseljima u okolici općinskih središta rezultirale su i daljnjim populacijskim razvojem. Položaj na važnom magistralnom putu granica RH – Široki Brijeg – Mostar i razvoj trgovine zbog blizine graničnog prijelaza doveo je do porasta broja stanovnika u naselju Sovići za 41.26%, koje je u prethodnim razdobljima bilježilo pad stanovnika. Analiza kretanja broja stanovnika od 1961.-2013. pokazala je veliku povezanost između demografskog razvoja i stupnja gospodarskog razvoja, jer naselja koja su imala porast broja stanovnika su ujedno i naselja s većim stupnjem gospodarskog razvoja. S druge strane naselja s lošom prometnom infrastrukturom, nemogućnošću zaposlenja i nedostatkom centralnih funkcija su kontinuirano gubila stanovništvo, a većinom je riječ o brdsko-planinskim naseljima i naseljima većih udaljenosti od općinskih/gradskih centara (Putica Džajić, 2020) (sl. 7.).

Sl. 7. Stopa ukupne promjene broja stanovnika naselja Zapadnohercegovačke županije 1991.-2013.

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstva/kućanstva, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991., Federalni zavod za statistiku; Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013., Starost i spol, bračni status, fertilitet ženskoga stanovništva, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine; FZS, 2012a

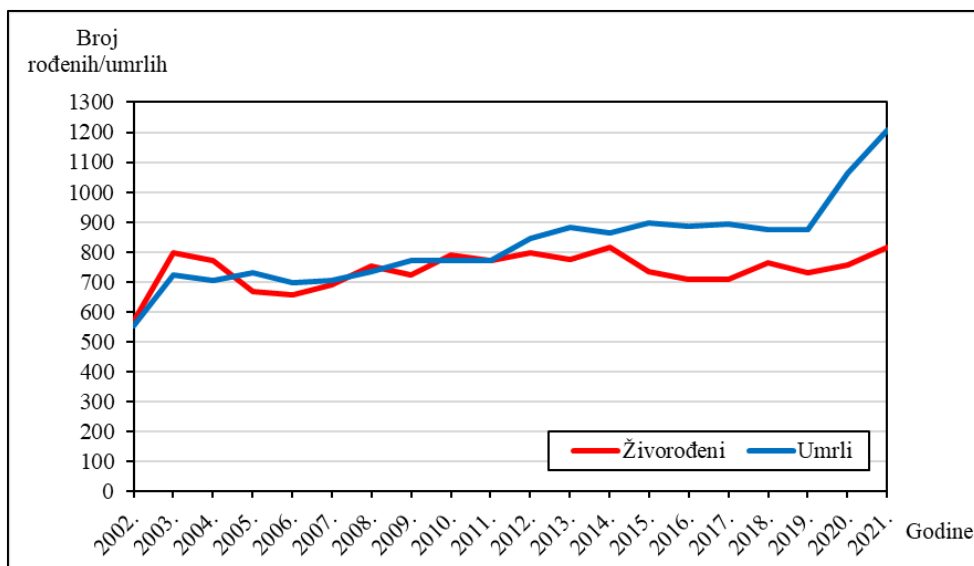
4.2.1. Prirodno kretanje

U analizi postojeće demografske situacije važno je uzeti u obzir i prirodno kretanje stanovništva (natalitet i mortalitet), kao jednu od temeljnih odrednica ukupnog kretanja stanovništva. Na prirodno kretanje stanovništva ne utječu samo biološki faktori već i društveno-gospodarski, kulturni, psihološki i drugi čimbenici (Nejašmić, 2005). Procesi industrijalizacije i deruralizacije izazvali su niz socio-gospodarskih promjena u ZHŽ, a među tim promjenama su i one u vezi nataliteta i mortaliteta. Zbog nedostupnosti podataka vitalne statistike za

razdoblja 1961.-2001. godine, prirodna promjena će se analizirati na osnovu statističkih podataka u razdoblju 2002.-2021. Vitalna statistika za prethodna razdoblja će biti opisana kroz rezultate istraživanja drugih autora.

Tako Galić (2015) navodi da se prirodno kretanje stanovništva ZHŽ ne razlikuje od prirodnog kretanja stanovništva Bosne i Hercegovine, a koje se odvija usporedno s demografskom tranzicijom u Bosni i Hercegovini, ali uz određene specifičnosti tog prostora. Poslije Drugog svjetskog rata dolazi do modernizacije društva i promjene u načinu života. Industrijalizacija potiče preseljavanje mladog radno sposobnog stanovništva iz ruralnih krajeva čime dolazi do promjene strukture zaposlenosti s jačanjem sekundarnog i tercijarnog sektora nauštrb primarnog. Obrazovanje postaje dostupnije svima, pa dolazi do emancipacija žena što dovodi do toga da žena prestaje biti samo majka i kućanica, te je to utjecalo na pad broja djece u obitelji, a samim time i na negativnu prirodnu promjenu (Markotić, 1973 prema Putica Džajić, 2020).

Do 60-ih godina 20. stoljeća bilježi se pozitivna stopa kao rezultat tradicionalnog načina života stanovništva koje se uglavnom bavilo poljoprivredom te se nešto kasnije uključilo u suvremene gospodarske procese (Putica Džajić, 2020). Od 60-ih dolazi do smanjenja stope pozitivne prirodne promjene zbog pada stope nataliteta od 60-ih do 80-ih godina 20. stoljeća, a stopa mortaliteta se kretala relativno ujednačeno do 1989. godine, s vrijednošću između 6 i 8 ‰ (Galić, 2015). Pad stope nataliteta rezultat je iseljavanja mladog fertilnog stanovništva 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća, ali i sve većeg zapošljavanja kao i rasta stupnja obrazovanja žena čime se odložilo vrijeme rađanja prvog djeteta. U 1990-ima zbog ratnih događanja i teške ekonomske situacije došlo je od očekivanog pada broja rođenih i povećanja mortaliteta, ali zbog rata nije službeno vođena vitalna statistika. Poslije rata dolazi do povećanja stope rodnošći kako bi se kompenziralo izgubljeno stanovništvo kao i zbog odgode rađanja u ratnom razdoblju, ali već 1997. s određenim oscilacijama dolazi do negativne prirodne promjene (Putica Džajić, 2020). Od 2002. godine počinje povećanje broja umrlih, dok se kod broja rođenih bilježe velike oscilacije, a sve to je dovelo do negativne prirodne promjene u 2005., 2006., 2007. i 2009. godini (sl. 8.). Sve ovo je rezultat starenja svekolikog stanovništva i smanjenja baze fertilnog stanovništva kroz vrijeme, ali i raznih gospodarskih i društvenih čimbenika karakterističnih za ovaj prostor kao što su materijalni uvjeti za osnivanje obitelji i uzdržavanje djece. Od 2019. bilježi se i veliko povećanje mortaliteta, što će uz smanjenje broja rođenih i iseljavanjem utjecati na društvene i gospodarske prilike u ovom području.

Sl. 8. Sastavnice prirodnog kretanja stanovništva Zapadnohercegovačke županije 2002.-2021.

Izvor: FZS, 2003-2022

4.2.2. Prostorna pokretljivost

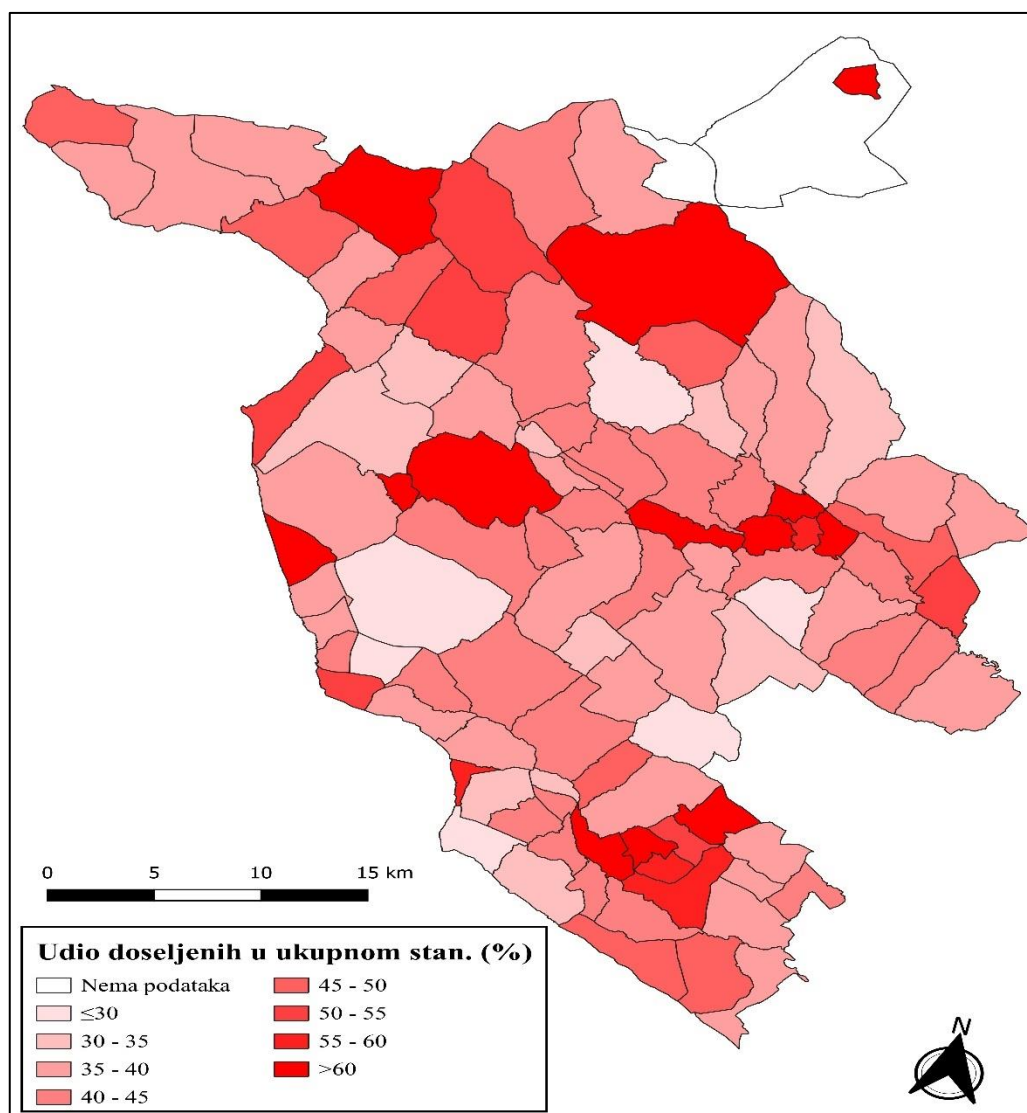
Koncept prostorne pokretljivosti podrazumijeva sve vrste teritorijalne mobilnosti stanovništva u određenom vremenu i prostoru, a dijeli se na dvije široke kategorije: migraciju i cirkulaciju (Nejašmić, 2005). Pod migracijom se podrazumijeva promjena mjesta stalnog boravka, bilo da je riječ o trajnoj ili privremenoj naravi, na manjoj ili većoj udaljenosti, dok cirkulacija označava različite oblike pokretljivosti, uglavnom kratkotrajne, učestale ili ciklične a kojima je zajedničko obilježje izostanak bilo kakve namjere za stalnom ili dugotrajnom promjenom boravišta (Nejašmić, 2005).

4.2.2.1. Migracije

Zapadnohercegovačka županija je prostor duge tradicije migracija uvjetovanih različitim kako prirodnim tako i društveno-ekonomskim čimbenicima. Prve značajnije migracije na ovom prostoru događaju se u vrijeme osmanskih osvajanja koja su uvelike promijenila demografsku sliku. U novije vrijeme velike migracije potaknute su razvojem industrije i smanjenjem značaja poljoprivrede kao glavne djelatnosti stanovništva. Proces industrijalizacije za sobom je povukao i stanovništvo iz ruralnih naselja, naročito onih na višim nadmorskim visinama. Kako se razvijala industrija razvijala tako je preseljenje selo-grad postajalo sve izraženije. Budući da je gospodarski razvoj bio slab, unatoč razvoju industrije, određeni se dio stanovništva odlučio na odlazak u inozemstvo. U prilog tome govori i podatak da se 1961. godine na privremenom radu u inozemstvu nalazilo 12,2% stanovništva županije,

a najveći udio je imala Općina Posušje (13,3%) (Putica Džajić, 2020). Kako je razvoj industrije bio sve jači, smanjivao se i udio stanovništva na privremenom radu u inozemstvu, 1981. je iznosio 8,1% (Putica Džajić, 2020).

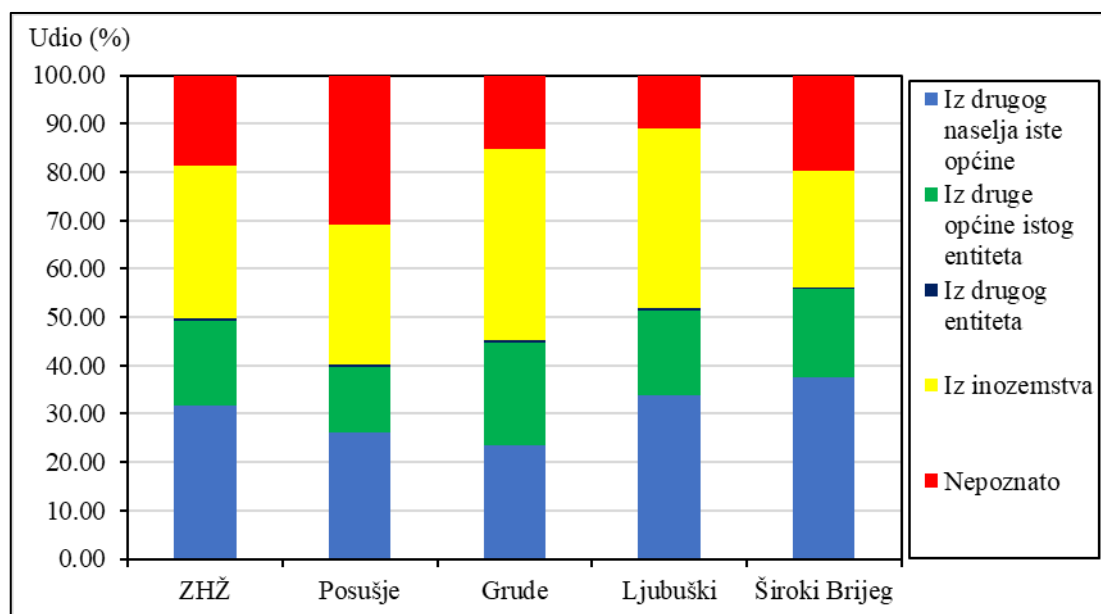
S druge pak strane, razvoj industrije je privlačio i sve veći broj stanovnika u središta općina i gradova čime se intenziviralo preseljenje selo-grad. Tako se prema podacima popisa iz 2013. godine udio doseljenih u ukupnom stanovništvu naselja ZHŽ kretao od 20% do 100% (sl. 9.). Najveću stopu doseljenih, od 100% imaju naselje Vučipolje i Masna Luka u Općini Posušje. U Vučipolju je riječ o stanovnicima koji su porijeklom iz ovog naselja, ali su u jednom trenutku svog života živjeli u nekom drugom naselju, najvjerojatnije u Čitluku (veliki broj ljudi porijeklom iz Vučipolja i danas živi u ovom naselju zbog boljih uvjeta) a u Masnoj Luci živi svećenik iz Sovića. Isto tako veliki udio imaju naselja Sutina (99,88%) i Gradska (96,55%), što predstavlja netočne podatke jer bi značilo da od 847 stanovnika u Sutini samo jedan je cijeli život u ovom naselju a to nije tako. Stoga ovolike udjele doseljenih u ovim naseljima treba uzeti kao grešku prilikom popisa ili obrade podataka. Velike udjele imaju središta općina/gradova i njima susjedna naselja što ponovo potvrđuje tezu da je gospodarski razvoj uvjetovao populacijski razvoj navedenih naselja jer je veća mogućnost zaposlenja. Povećan udio doseljenih u određenim naseljima je rezultat ženidbenih veza zbog neravnoteže u sastavu prema spolu, ali i veliki udio doseljenih u nekim naseljima je rezultat malog broja stanovnika, stoga mala apsolutna promjena rezultira velikim relativnim promjena (npr. Kašće...). Naselja koja se nalaze na višim nadmorskim visinama imaju manji udio doseljenih jer je riječ više o emigracijskom području.

Sl. 9. Udio doseljenih u ukupnom stanovništvu naselja Zapadnohercegovačke županije 2013. godine (%)

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013., Migracije, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine; FZS, 2012a

Doseljeni su u ZHŽ činili 45,75% ukupnog stanovništva, a prema mjestu prethodnog boravka 31,78% je doselilo iz drugog naselja iste općine, a zatim iz inozemstva (31,47%) (sl. 10.). Slična je situacija i na razini općina i gradova, najviše doseljenih iz drugih naselja iste općine je u Gradu Široki Brijeg 37,61%, dok je kod ostalih najveći broj doselio iz inozemstva. Najmanji broj doseljenih iz drugih naselja je u Općini Grude (23,44%) zbog slabije ekonomske aktivnosti u centralnom naselju u odnosu na druge centre, ali zato je najveći udio doseljenih iz inozemstva upravo u Grudama (39,28%). To je rezultat blizine granice s RH, pa mnogi stanovnici često prijavljuju svoje prebivalište i boravište kako bi ostvarili određene pogodnosti, slična situacija je i u Ljubuškom.

Sl. 10. Doseljeni na području Zapadnohercegovačke županije, Posušja, Gruda, Ljubuškog i Širokog Brijega prema mjestu prethodnog boravka 2013. godine (%)

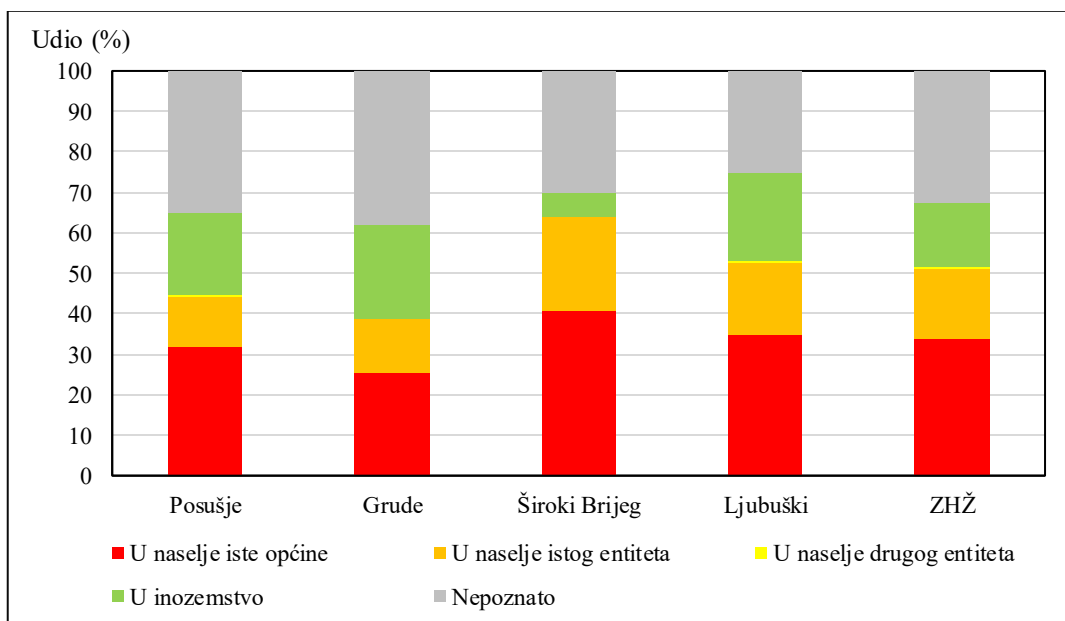
Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013., Migracije, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine

4.2.2.2. Dnevna cirkulacija

Dnevna cirkulacija predstavlja najvažniji oblik suvremenog kružnog kretanja stanovništva (najprije radne snage, ali i učenika i studenata) (Nejašmić, 2005). Proučavanje dnevne cirkulacije, prema Nejašmiću (2005), je važno jer se uz nju veže niz prostorno relevantnih uzročno-posljedičnih pojava i procesa, i dobivene spoznaje pomažu u traženju rješenja u skladnijem razvoju prostoru. U kontekstu centralnih funkcija, dnevne cirkulacije mogu pokazati i korištenje raznih funkcija u naselju u koje se svaki dan putuje (npr. opskrba) naročito ako je jako udaljeno od naselja stanovanja.

Prema popisu 2013. godine u ZHŽ je u dnevnoj cirkulaciji sudjelovalo 45876 stanovnika ili 45,34% ukupnog stanovništva. Većina kretanja se odnosila na cirkulacije u naseljima iste općine (33,99%) i to najčešće radnika, zatim slijedi cirkulacija u naselja u istom entitetu (17,27%) koju su većinom činili studenti i učenici (sl. 11.). Na razini općina i gradova, najveći udio cirkulanata u ukupnom stanovništvu ima Široki Brijeg (51,15%), a najmanji Ljubuški (41,42%). Razlog velikog udjela dnevnih migranata u Širokom Brijegu je blizina Mostara kao velikog centra rada i školstva, a prilog tome je podatak da oko 44% dnevnih migranata koji odlaze u naselja istog entiteta otpada na Široki Brijeg, u ovom slučaju je riječ o Mostaru, što je potvrđeno i anketom. Što je veća udaljenost od Mostara to je i manji udio cirkulacije u naselja istog entiteta, naročito učenika i studenata koji postaju tjedni cirkulanti.

Slična situacija je i s dnevnim cirkulacijama u inozemstvo, tako u ukupnom broju cirkulanata koji putuju u inozemstvo 34,36 % otpada na Ljubuški, dok Širokom Brijegu koji je najudaljeniji od granice otpada samo 11,91%.

Sl. 11. Dnevne cirkulacije u Zapadnohercegovačkoj županiji, Posušju, Grudama, Širokom Brijegu, Ljubuškom prema mjestu obavljanja aktivnosti u 2013. godini

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013., Migracije, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine

Kako nema podataka o dnevnim migracijama po naseljima, u okviru ankete o usmjerenosti stanovništva ZHŽ prema određenom naselju u svrhu obavljanja određenih funkcija, postavljena su pitanja o radnom statusu i mjestu rada ili školovanja, ako ispitanik radi ili se školuje. Od 934 ispitanika 483 ili 51,9% ih je zaposleno, 174 ili 18,7% ih studira i 11 ili 1,2% je učenika. Od svih zaposlenih 64% ih radi izvan mjesta stanovanja. Glavna mjesta rada su općinska/gradska središta u kojima radi 56,6% ispitanika.

U Općini Posušje, uz središnje naselje, glavna mjesta rada su Rastovača, Vinjani i Poklečani. U Rastovači i Vinjanima se nalaze tri poslovne zone u kojima se nalaze tvrtke koje zapošljavaju i najveći broj radnika, a u Poklečanima se nalazi mesna industrija koja zapošljava veliki broj stanovnika Rakitna⁵. U Grudama su se uz središnje naselje kao mjesta rada izdvojila naselja Sovići i Drinovci, te Imotski. Osim radnika, u Imotski je izražena i dnevna cirkulacija učenika iz Drinovaca, Gorice i Sovića. Dnevna cirkulacija u Širokom Brijegu je usmjerena

⁵ Rakitno podrazumijeva prostor naselja Konjsko, Poklečani, Sutina i Vrpolje

prema naseljima Trn i Donji Gradac, ali i Mostaru. U Trnu i Donjem Gradcu se nalaze glavna industrijska postrojenja u Gradu Širokom Brijegu koja zapošljavaju najveći broj radnika, a orijentacija prema Mostaru je rezultat blizine, ali i dobre prometne povezanosti. U Gradu Ljubuškom su glavna mjesta rada Mostarska Vrata, u kojem se nalazi poslovna zona, te Vrgorac i Čapljina. U Vrgorac, osim radnika, svaki dan cirkulira i dio učenika. Prema Čapljini većinom gravitiraju radnici iz istočnih i jugoistočnih naselja Grada Ljubuškog. Studenti u ZHŽ su većinom tjedni cirkulanti zbog udaljenosti sveučilišta i mjesta stanovanja. Najviše studenata studira u Mostaru (47,1%), zatim u Zagrebu (29,4%) i Splitu (22,2%), tako da oko 70% studenata na tjednoj bazi putuje u mjesta studiranja.

4.3. Procjena broja stanovnika u Zapadnohercegovačkoj županiji u 2021. godini

Predviđanje budućeg demografskog razvoja izuzetno je važno iz razloga produblјivanja znanstvenih spoznaja ali i iz praktičnih razloga, npr. u planiranju društveno-gospodarskog razvoja (Friganović, 1990 prema Nejašmić, 2005). U ovom će se radu, zbog postojanja podataka o prirodnom kretanju i podataka o migracijama samo na razini općina/gradova, pomoću metode predviđanja odrediti broj stanovnika naselja za 2021. godine. Za procjenu je korištena ekstrapolacija pomoću aritmetičke progresije na temelju općeg kretanja stanovništva 1991.-2013. godine uz pretpostavku da će se na isti način nastaviti trendovi iz prošlosti.

Procjenom, pomoću aritmetičke progresije, je utvrđeno da je ZHŽ u 2021. godini imala 97665 stanovnika. Na razini općina i gradova, Grad Široki Brijeg je imao 29576. Grad Ljubuški 28600, Općina Posušje 21692 i Općina Grude 17797 stanovnika. Kako je pretpostavka nastavak trendova iz prošlih razdoblja, tako se dobivena procjena ne slaže s procjenom Federalnog zavoda za statistiku. Procjene FZS-a za 2021. godinu iznose 92704 stanovnika u ZHŽ, 28912 u Gradu Širokom Brijegu, 26922 u Gradu Ljubuškom, 20257 i 16613 stanovnika u Općinama Posušje i Grude (FZS, 2021b). Razlike u procjeni broja stanovnika su rezultat u promjeni trenda, odnosno došlo je do promjena u stopi kretanja, tako se u zadnjih nekoliko godina bilježe visoke stope prirodnog pada kao rezultat povećanog mortaliteta. Bolja situacija nije ni s migracijama, naročito poslije 2013. godine kada je Republika Hrvatska ušla u Europsku uniju koja je omogućila zapošljavanje i stanovništvu ZHŽ jer većina ih ima i hrvatsko državljanstvo. Isto tako, prema autorovu poznavanju prostora, u brdsko-planinskim naseljima u Općini Posušje došlo je do depopulacije u većim stopama, u odnosu na ranija razdoblja, kao rezultat starenja stanovništva i povećanje mortaliteta. Slična situacija se može pretpostaviti i u drugim brdsko-planinskim naseljima županije.

Unatoč nedostacima, ali i kako trenutačno ne postoji bolji način procjene broja stanovnika za naselja ZHŽ, ova metoda pokazuje najbolji način procjene broja stanovnika. Shodno tome, u tablici 2. su prikazane projekcije broja stanovnika naselja ZHŽ za 2021. godinu.

Tab. 2. Procjena broja stanovnika naselja Zapadnohercegovačke županije 2021. godine

Ime naselja	Procjena broja stan. 2021. god	Ime naselja	Procjena broja stan. 2021. god	Ime naselja	Procjena broja stan. 2021. god
Zavelim	171	Dobrkovići	612	Prolog	646
Podbila	141	Oklaji	1323	Lisice	683
Vir	1608	Trn	2928	Crveni Grm	814
Zagorje	585	Široki Brijeg	6553	Lipno	109
Vučipolje	0	Čerigaj	97	Proboj	676
Vinjani	1519	Mokro	1459	Radišići	2312
Čitluk	1245	Turčinovići	661	Humac	3212
Posušje	7123	Rasno	564	Teskera	436
Osoje	734	Buhovo	368	Gradska	79
Tribistovo	143	Gornji Gradac	160	Mostarska Vrata	531
Rastovača	3030	Donji Gradac	627	Ljubuški	3959
Batin	754	Lise	2250	Pregrađe	941
Vrpolje	952	Knešpolje	1399	Hrašljani	913
Poklečani	1000	Uzarići	1370	Hradomilje	947
Konjsko	0	Dobrič	617	Bijača	200
Sutina	675	Grabova Draga	25	Cerno	338
Broćanac	1232	Jare	822	Crnopod	165
Gradac	783	Biograci	821	Miletina	357
Bare	0	Ljuti Dolac	1473	Studenci	1126
Masna Luka	1	Gornji Crnač	78	Zvirići	271
Gornja Britvica	0	Greda	116	Stubica	307
Crne Lokve	64	Dole	158	Gorica	1242
Rujan	111	Kašće	46	Sovići	2810
Podvranić	138	Vojnići	551	Drinovci	2616
Kočerin	1214	Šipovača	650	Grude	4619
Potkraj	384	Klobuk	1108	Blaževići	152
Docci	190	Veljaci	1260	Drinovačko Brdo	408
Gornji Mamići	623	Grljevići	257	Puteševica	111
Ljubotići	836	Vitina	1877	Jabuka	74

Donja Britvica	124	Orahovlje	219	Ružići	1738
Izbočino	153	Grab	1086	Tihaljina	1326
Donji Crnač	484	Otok	605	Dragićina	921
Privalj	433	Grabovnik	433	Donji Mamići	1468
Dužice	626	Vašarovići	740	Borajna	194

Izvor: autor prema Popis stanovništva, domaćinstva/kućanstva, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991., Federalni zavod za statistiku; Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013., Starost i spol, bračni status, fertilitet ženskoga stanovništva, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine

5. OPREMLJENOST CENTRALNIM FUNKCIJAMA NASELJA ZAPADNOHERCEGOVAČKE ŽUPANIJE

Kod istraživanja opremljenosti centralnim funkcijama naselja korišten je kvalitativni postupak, kojom se analizirala opremljenost, te su se diferencirala naselja prema stupnju opremljenosti prema određenim indikatorima. Analiza centralnih funkcija u naseljima Zapadnohercegovačke županije provedena je vrjednovanjem šest osnovnih skupina funkcija: uprava, obrazovanje, zdravstvo, opskrba, financijsko poslovanje, pošta i telekomunikacije. A na osnovu anketnog upitnika je određena gravitacijska usmjerenost stanovništva prema određenim naseljima radi zadovoljavanja određenih funkcija.

Prema dostupnim informacijama i inventarizacijom na terenu analizirane su funkcije klasificirane prema radu Radeljak Kaufmann (2015) i Lukić (2012) uz određene preinake u skladu sa specifičnim obilježjima prostora i upravnog sustava (tab. 3.). Specifičnost ZHŽ je podjela određenih funkcija među administrativnim jedinicama, tako Grad Široki Brijeg kao središte županije je sjedište Vlade ZHŽ, Skupštine ZHŽ i dva ministarstva (od osam koliko ih ima), a ostalih šest ministarstava su smještena u ostalim administrativnim jedinicama, tako da svaka administrativna jedinica ima po dva ministarstva. Drugu specifičnost predstavlja zdravstvo, gdje primarnu zaštitu financiranu od strane zdravstvenog osiguranja pružaju samo obiteljski liječnici u sastavu domova zdravlja ili područnim ambulantom. Stoga su analizirane lokacije područnih škola, osnovnih škola⁶, srednja škola, veleučilište ili odjel sveučilišta, prodavaonica različitih površina, bankomata, poslovnica banke, poštanskih ureda, zdravstvenih ustanova, svih vrsta sudova te sjedišta gradova i općina i ministarstava.

Tab. 3. Primijenjeni kriteriji izdvajanja centralnih naselja Zapadnohercegovačke županije 2022. godine

Lokalni centar	Područni centar	Subregionalni centar	Regionalni centar	Makroregionalni centar
Funkcije naselja 5. reda opremljenosti	Funkcije naselja 4. reda opremljenosti	Funkcije naselja 3. reda opremljenosti	Funkcije naselja 2. reda opremljenosti	Funkcije naselja 1. reda opremljenosti
<ul style="list-style-type: none"> • Područna ili osnovna škola • Prodavaonica • Ambulanta • Poštanski ured <i>Eventualno: bankomat</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • Sve obavezne funkcije 1. stupnja • Osnovna škola • Ljekarna • Stomatolog • Veći broj prodavaonica, minimarketa 	<ul style="list-style-type: none"> • Sve obavezne funkcije 2. stupnja • Srednja škola, • Dom zdravlja • Ginekolog i/ili pedijatar • Poslovnica banke 	<ul style="list-style-type: none"> • Sve obavezne funkcije 3. stupnja • Veleučilište ili sveučilište • Opća bolnica • Specijalistička ordinacija • Poliklinika 	<ul style="list-style-type: none"> • Sve obavezne funkcije 4. stupnja • Klinički bolnički centar • Više specijalističkih ordinacija • Više poliklinika

⁶ Kod osnovnih škola se podrazumijeva i matična škola za područne škole

	<ul style="list-style-type: none"> ili supermarket • Bankomat 	<ul style="list-style-type: none"> • Više supermarketa ili hipermarket • Sjedište općine/grada • Sjedište ministarstva <p><i>Eventualno: prekršajni odjel suda ili općinski sud</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Županijski sud • Više supermarketa ili hipermarketa 	
--	---	--	--	--

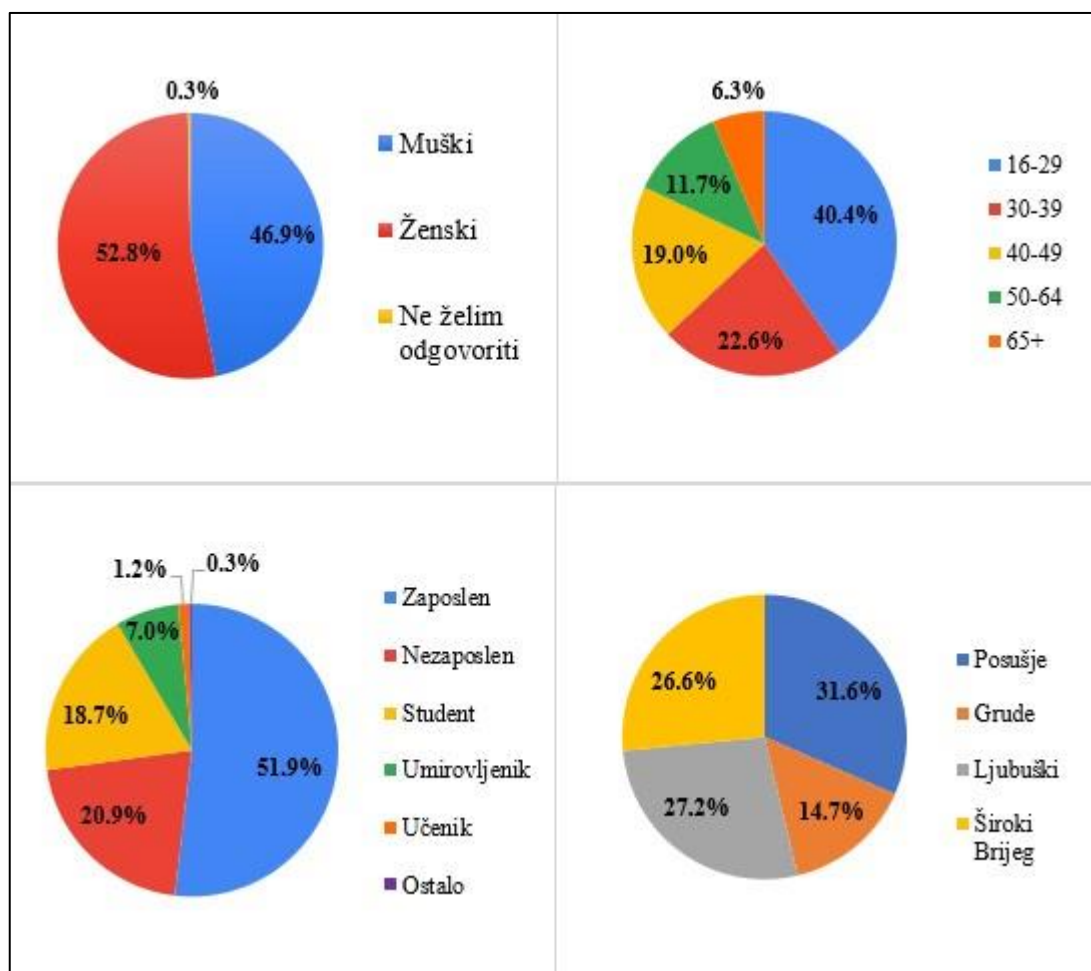
Izvor: autor prema Radeljak Kaufmann, 2015; Lukić, 2012

Analizom opremljenosti naselja centralnim funkcijama utvrđeno je da 31 naselje od njih 102 nema centraliteta, odnosno ne posjeduje niti jednu funkciju. Većinom je riječ o naseljima u brdsko-planinskim područjima Posušja i Širokog Brijega, te naselja koja su najudaljenija od središnjih naselja svojih općina. Kod 59 naselja zabilježena je minimalno jedna funkcija, i to najčešće lokalna trgovina ili područna škola, ili obuhvaćaju obje te funkcije stoga su ta naselja svrstana u kategoriju naselja slabog stupnja opremljenosti. Lokalnih centara, ili naselja koja su opremljena funkcijama 1. stupnja, je izdvojeno 6, od koja su dva uvjetna. Kod naselja Trn i Ljuti Dolac ne postoji ambulanta, ali zato obuhvaćaju dio funkcija 2. stupnja opremljenosti kao što su supermarket, bankomati i ljekarne. Područna centra u ZHŽ su dva, Poklečani (Općina Posušje) i Vitina (Grad Ljubuški). Oba naselja ne zadovoljavaju sve funkcije 4. reda, jer u Poklečanima nedostaje bankomat, a u Vitini stomatolog. Ali zbog velikog broja naselja i stanovništva koji gravitiraju ovim dvama naseljima, oni su svrstani pod područne centre. Naselja Posušje, Grude i Ljubuški su opremljena svim funkcijama 3. stupnja opremljenosti (subregionalni centri), dok je Široki Brijeg svrstan kao slabiji regionalni centar. Razlog tome je što u Širokom Brijegu ne postoji opća bolnica, a kao rezultat blizine Mostara (oko 20 km) u kojem se nalazi Sveučilišna klinička bolnica. Isto tako cijela Županija gravitira Mostaru kao regionalnom središtu zbog SKB Mostar (Županija je ujedno i suvlasnik bolnice), ali i Sveučilišta.

U naseljima bez centraliteta je 2013. godine živjelo 9,4% stanovništva, zatim u naseljima slabijeg stupnja centraliteta je 52,9% stanovnika. U ta naselja spadaju i susjedna naselja središnjim naseljima općina/gradova, kao npr. Rastovača, Čitluk, Osoje u Posušju; Lise i Oklaji u Širokim Brijegu ili Humac i Pregrađe u Ljubuškom. U lokalnim centrima je živjelo 12,8% stanovništva, a u dva područna centra 3,1%. U središtima općina/gradova, kao subregionalnim i slabijem regionalnom centru je živjelo 21,9% stanovništva.

Kako bi se istražila gravitacijska usmjerenost stanovništva prema određenom naselju u svrhu obavljanju određenih funkcija provedeno je anketno istraživanje među stanovništvom naselja ZHŽ. Prilikom određivanja gravitacijskih zona uzete su u obzir funkcije koje pružaju i druga naselja, a ne samo središnja naselja kao npr. opskrba prehrambenom i mješovitom robom, poštanske usluge, primarnu zdravstvenu zaštitu, obrazovanje. U anketnom upitniku je sudjelovao 934 ispitanik što čini 0,975% stanovništva županije. Prilikom anketnog ispitivanja uzelo se u obzir da za svako naselje bude minimalno broj ispitanika tako da čine 1% stanovnika tog naselja. Ipak, u naseljima Puteševica, Jabuka, Vučipolje, Masna Luka, Grabova Draga nitko nije pristupio anketnom ispitivanju.

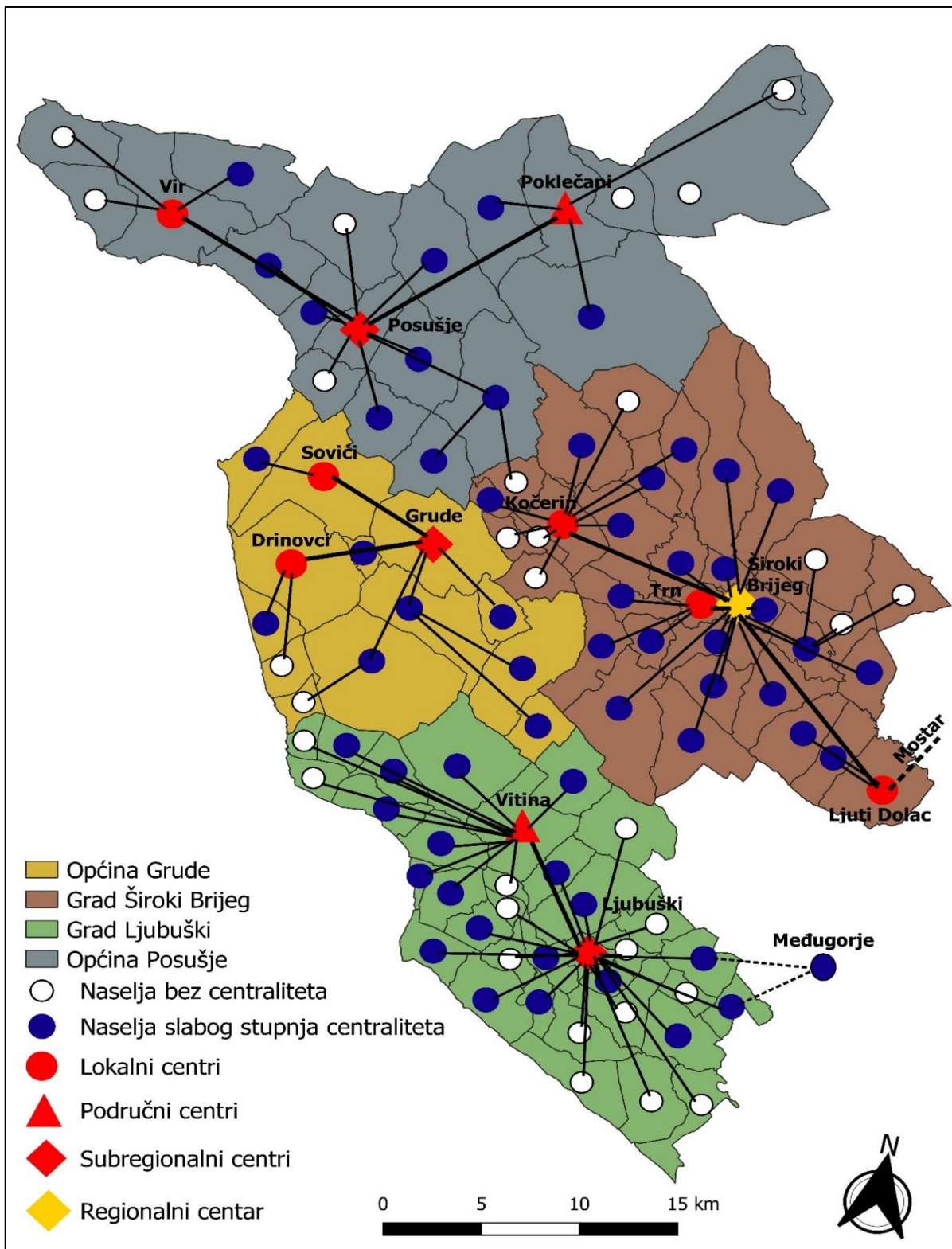
Većina ispitanika su bile žene (52,8%), dok je mušku populaciju činilo 46,9%. U dobnoj strukturi najveći je broj ispitanika u skupini 16-29 (40,4%), zatim slijede skupine 30-39 (22,6%) i 40-49 (19,0%). Najmanji udio čini skupina 65+ s 6,3% (sl.12.). Ovakav raspored ispitanika nije neobičan pošto je većina ispitanika anketu rješavala preko interneta, dok je većinom starija populacija ispitana metodom „lice u lice“. Prema radnom statusu većinu čine zaposlene osobe (51,7%), zatim slijede nezaposlene osobe s 20,9% i studenti s 18,6%. Ispitanika je najviše bilo iz Općine Posušje zbog toga što je autor ujedno i stanovnik te općine stoga je više ispitanika i ispunilo anketu. Zatim slijede Gradovi Široki Brijeg i Ljubuški s 27,2%, odnosno 26,6% i na kraju u najmanjem postotku Općina Grude (14,7%).

Sl. 12. Struktura ispitanika po spolu, dobu, radnom statusu i općini/Gradu stanovanja

Izvor: anketno istraživanje (provedeno: 20.6.-10.7. 2022)

U anketnom upitniku ispitanici su odgovarali na otvorena pitanja u kojim naseljima se opskrbljuju prehrambenim i neprehrambenim proizvodima, zatim gdje obavljaju zdravstvene, poštanske, financijske i upravne usluge. Shodno odgovorima ispitanika i analizom opremljenosti naselja centralnim funkcijama određeno je gravitacijsko usmjerenje stanovništva određenih naselja prema drugom naselju (sl. 13.).

Sl. 13. Hijerarhija centralnih naselja Zapadnohercegovačke županije

Izvor: anketno istraživanje (provedeno: 20.6.-10.7. 2022), FZS, 2012a, ZZOZZH, 2019; Dental4u.ba, n.d.; HP Mostar, n.d.; Intesa Sanpaolo Banka, n.d.; Unicredit banka, n.d.; Raiffeisen bank, n.d.; Addiko banka BiH, n.d.

Anketom je utvrđeno da je usmjerenost stanovništva za obavljanje funkcija nižeg i srednjeg stupnja centraliteta u jednome od lokalnih, područnih ili subregionalnih i regionalnih centara. Isto tako je uočeno da se funkcije najnižih stupnjeva uvijek obavljaju u naselju višeg centraliteta, odnosno da stanovnici naselja slabog stupnja centraliteta koje posjeduje trgovinu će se opskrbljivati u najbližem naselju višeg stupnja centraliteta, ali i stanovnici lokalnog centra će u određenoj mjeri opskrbu obavljati u naselju višeg centraliteta, u ovom slučaju subregionalnom ili regionalnom centru. Iz toga se može zaključiti da stanovnici prilikom obavljanja funkcija srednjeg i višeg stupnja centraliteta u istom naselju obavljaju i funkcije nižeg stupnja centraliteta, neovisno o mjestu rada.

Naselja slabog stupnja centraliteta koja imaju određena gravitacijska područja jesu Tihaljina, Ružići u Grudama, Broćanac u Posušju i Knešpolje u Širokom Brijegu. To se prvenstveno odnosi na pružanje funkcija opskrbe, obrazovanja i u slučaju Broćanca poštanskih usluga. Od lokalnih centara, najveće gravitacijsko područje ima Kočerin koji opskrbljuje 9 naselja ili 2801 stanovnika, a zatim slijedi Ljuti Dolac koji funkcijama opskrbljuje 2 naselja i 1680 stanovnika. Ljuti Dolac je specifično naselje koje opskrbljuje ostala naselja ali su ispitanici iz ovog naselja naveli da određeni dio funkcija (opskrba neprehrambenim proizvodima, zdravstvena) obavljaju u Mostaru zbog dobre povezanosti i blizine. Slična situacija je i s naseljem Rujan u Širokom Brijegu u kojemu stanovništvo sve funkcije nižeg i srednjeg stupnja obavlja u Broćancu i Posušju, zbog blizine i bolje povezanosti nego s Kočerinom kao naseljem kojem bi trebalo gravitirati. Stoga mnogi ljudi zarugljivo tvrde da je Rujan naselje koje je „zalutalo“ u Grad Široki Brijeg. I naselja Cerno i Miletina u Ljubuškom se opskrbljuju prehrambenim i neprehrambenim proizvodima u susjednom naselju u Općini Čitluk, Međugorju. Razlog tome, osim naravno blizine, je i bolja opremljenost Međugorja trgovinama raznih površina, tako u Međugorju postoje supermarketi i hipermarketi dok je najbliži supermarket u Studencima ili Ljubuškom.

Kod područnih centara, najveće gravitacijsko područje ima Vitina, koje obuhvaća 11 naselja u kojima živi 6334 stanovnika, odnosno cijeli sjeverozapadni dio Grada Ljubuškog. Poklečani opskrbljuju dva površinski velika naselja u kojima živi 1761 stanovnik. Oba naselja su se kao jači centri razvili zbog udaljenosti od središnjih naselja, ali Poklečanima su klimatski uvjeti bili jedan od faktora razvoja. Riječ je o području podno planine Čvrstice u kojemu su glavne padaline snijeg koji u zimskim mjesecima često zna odsjeći stanovništvo od ostatka općine. Također danas, u vremenu informacijskih tehnologija, je došlo do promjene karaktera centralnih funkcija. Kako Radeljak Kaufmann (2015) navodi da je došlo do „virtualizacije“

usluga gdje dolazi do procesa da centralne funkcije „dolaze“ stanovnicima, gdje su stanovnici prije „dolazili“ funkcijama. To se najviše odnosi na bankarstvo, ali u posljednje vrijeme i na mnoge usluge koje pružaju općinske i druge službe. Isto tako, veliki značaj u promjenama gravitacijskih područja ima i sve veća mobilnost ljudi, što znači da ljudima za obavljanje određene funkcije nije teško preći sve više kilometara. Upravo ovi procesi su utjecali da se gravitacijski utjecaj središnjih naselja, naročito u sferi opskrbe funkcijama nižih stupnjeva znatno povećao.

U okviru anketnog upitnika se istraživalo u kojim naseljima stanovništvo zadovoljava potrebe za rekreacijom. Iako rekreacija kao takva nije centralna funkcija, ipak unutar rekreacije može se izdvojiti i jedna funkcija, a riječ je o kulturnoj funkciji. Kina, kazališta i muzeji su često razlozi odlaska stanovništva u određeno naselje u svrhu rekreacije uz aktivnu rekreaciju na otvorenom ali i posjećivanje kafića koju u velikoj mjeri prakticiraju mladi. Tako se na općinskim i gradskim razinama izdvojilo nekoliko naselja koja se mogu smatrati rekreacijskim zonama. Prema odgovorima u Općini Posušje se izdvajaju naselja Posušje, prvenstveno zbog ponude ugostiteljskih objekata ali i kulturne ponude (muzej, kino, knjižnica), te naselja u sastavu Parka prirode Blidinje (Bare, Masna Luka) i Tribistovo, kao glavna područja rekreacije na otvorenom. Isto tako bi trebalo izdvojiti naselja Vir i Poklečani koji predstavljaju naselja u kojima se okuplja stanovništvo okolnih naselja. U Gradu Širokom Brijegu se izdvojilo naselje Široki Brijeg, iste ponude kao i kod Posušja jer nedostatak kulturne ponude problem je svih ruralnih naselja i njih nude samo veća naselja – često općinska/gradska središta. Osim Širokog Brijega, stanovništvo zadovoljava potrebe za rekreacijom i u naseljima drugih općina i gradova, točnije u Posušju i Mostaru. Bolja ponuda zabavnog sadržaja i ugostiteljskih objekata u Posušju privlači mlade iz Širokog Brijega, dok Mostar zbog bolje prvenstveno kulturne ponude i blizine privlači stanovništvo razne dobne strukture. U Ljubuškom i Grudama, kao i kod svih općina/gradova, središnja naselja su glavna rekreacijska naselja za stanovništvo svojih općina. U Ljubuškom su se još naselja Veljaci i Studenci izdvojila kao rekreacijske zone na otvorenom jer se u tim naseljima nalaze dva turistički jako bitna lokaliteta, slapovi Koćuša i Kravica. Također, stanovnici Općine Ljubuški u svrhu rekreacije odlaze i u obližnje naselje Međugorje (Općina Čitluk), kao važno hodočasničko mjesto. S druge pak strane, u Općini Grude stanovništvo potrebu za rekreacijom najviše zadovoljavaju, osim u naseljima Drinovci i Posušje, i u Imotskom. Blizina i dobra povezanost su glavni faktor privlačenja Imotskog stanovništva Općine Grude za obavljanjem rekreacijskih potreba.

5.1. Korištenje centralnih funkcija u naseljima Republike Hrvatske na primjeru stanovništva Općine Posušje

U kontekstu obavljanja funkcija, naročito funkcija višeg centraliteta, treba u obzir uzeti i Mostar, koji, kao što su pokazali i podaci ankete, uvelike utječe na stanovništvo ZHŽ, naročito u sferi obrazovanja i zdravstva. Isto tako, u tom kontekstu treba uzeti u obzir i naselja u Republici Hrvatskoj. ZHŽ kao pogranično područje, naseljeno Hrvatima uvelike je orijentirana ka naseljima Republike Hrvatske u koja stanovništvo odlazi u svrhu rada, školovanja, opskrbe i radi usluga, ali i rekreacije. S ciljem utvrđivanja u koja naselja, s kojom svrhom i koliko često stanovnici putuju u naselja u Republiku Hrvatsku provedena je anketa među stanovništvom Općine Posušje, kao pogranične općine.

U anketnom upitniku je sudjelovalo 157 ispitanika (što je 0,77% stanovništva Općine), većinu ispitanika su činile žene s 59,2% nasuprot muškaraca kojih je bilo 40,1% (i kategorija Ne želim odgovoriti 0,6%). Prema dobi, najviše ispitanika je bilo u razredu 16-29 (42,4%), a najmanje u razredu 65+ (3,2%), a razlog je isti kao i kod prve ankete (Tab. 4.). Među ispitanicima najviše je bilo zaposlenih (56,1%), zatim studenata (24,2%) i nezaposlenih (16,6%). A prema mjestu stanovanja većinu su činili stanovnici naselja Posušje (41,4%), zatim po brojnosti slijede ispitanici iz naselja Rastovača (8,9%) i Vinjani (6,4%). Izrazito visok udio ispitanika iz naselja Posušja logički je posljedica broja stanovnika ali i toga što je anketa objavljena na *Facebook* stranici *Zašto volim Posušje* u kojoj većinu čine stanovnici naselja Posušje (iako tematski obuhvaća cijeli posuški kraj).

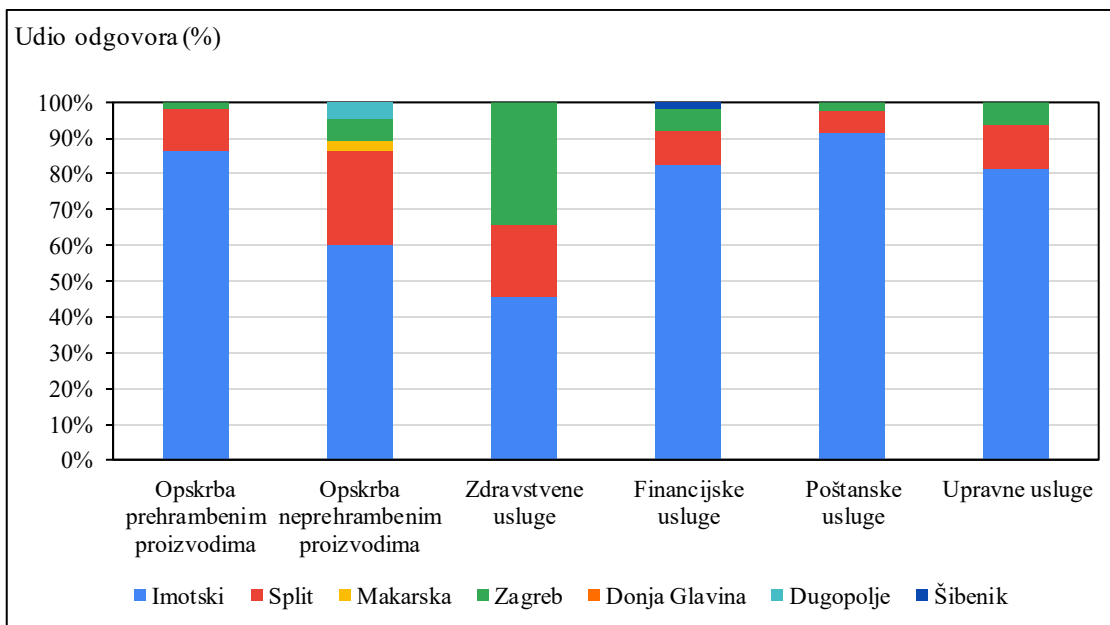
Tab. 4. Struktura ispitanika prema spolu, dobi, radnom statusu i naselju stanovanja

Obilježje	Udio ispitanika (%)
SPOL	100
Ženski	40,13
Muški	59,24
Ne želim odgovoriti	0,64
DOB	100
16-29	42,41
30-39	27,22
40-49	17,72
50-64	9,49
65+	3,16
RADNI STATUS	100
Zaposlen	56,05
Nezaposlen	16,56
Umirovljenik	2,55
Student	24,20
Učenik	1,27
NASELJE STANOVANJA	100
Zavelim	1,27
Podbila	1,92
Vir	3,82
Zagorje	2,55
Vinjani	6,37
Čitluk	5,10
Osoje	1,91
Posušje	41,40
Batin	3,82
Gradac	3,82
Broćanac	3,82
Rastovača	8,92
Tribistovo	0,64
Vrpolje	5,10
Poklečani	5,10
Sutina	4,46

Izvor: anketno istraživanje (provedeno: 20.6.-10.7. 2022)

U anketnom upitniku je postavljeno pitanje mjesta rada za osobe koje su zaposlene u RH, a mjesto rada s najviše odgovora je Imotski, razlog je blizina Posušja (12,4 km); zatim slijede Zagreb i Makarska. Zagreb kao mjesto rada je navela trećina ispitanika, što znači da iz Posušja ne putuju na posao svaki dan zbog velike udaljenosti, s druge pak strane Makarska je poslije izgradnje tunela Sv. Ilija postala bliže Posušju, stoga je postala i atraktivnija za rad naročito u ugostiteljstvu. Na pitanje *U kojim se naseljima u Republici Hrvatskoj opskrbljujete prehrambenim proizvodima?* većina ispitanika je odgovorila Imotski (85%) (sl. 14.). Glavni razlog je blizina, jer opskrba prehrambenim proizvodima predstavlja funkciju niskog stupnja centraliteta. Primjer toga je i drugo pitanje, *U kojim naseljima u Republici Hrvatskoj kupujete neprehrambene proizvode?*, gdje je odgovor Imotski činio 60%, a slijedi ga Split s 26%. To pokazuje da je stanovništvo zbog opskrbe neprehrambenim proizvodima spremno ići i u udaljenija naselja zbog bolje ponude i jeftinije cijene.

U svrhu obavljanja zdravstvenih funkcija, stanovništvo je spremnije ići u udaljenija naselja RH, u odnosu na obavljanje zdravstvenih usluga u ZHŽ. Tako je 45,4% navelo da zdravstvene usluge obavlja u Imotskom, 34,5% u Zagrebu, te u Splitu 20%. Iz ovoga se može zaključiti da zdravstvene usluge koje obavljaju u naseljima se dobrim dijelom odnose na specijalističke preglede, ali i bolničko liječenje. Poštanske i financijske usluge većinom se obavljaju u Imotskom (poštanske usluge: 91,3%, financijske usluge: 81,6%). Slično kao i kod opskrbe prehrambenim proizvodima, financijske i poštanske usluge pokazuju malo gravitacijsko područje. Ove funkcije se u pravilu obavljaju rijetko, a kada se trebaju obaviti za njih ne treba puno vremena te sukladno tome ne treba ići u udaljenija naselja. Slična situacija je i s upravnim funkcijama, koja se isto tako obavljaju jako rijetko, a najčešće se tiču upravnih poslova u vezi putnih i osobnih isprava. Tako u Imotski ide 81,6% ispitanika, zatim u Split 12,2% ispitanika. Analizom odgovora i naselja iz kojih dolaze ispitanici nije utvrđena nikakva prostorna zakonitost da ispitanici iz određenog naselja ili dijela općine češće koriste funkcije u naseljima RH u odnosu na druge, što znači da je cijela Općina Posušje usmjerena podjednako na naselja u RH.

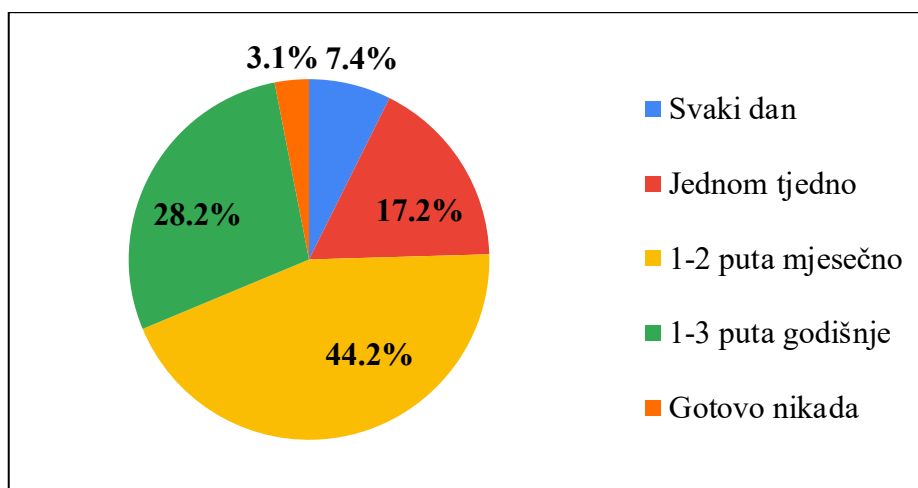
Sl. 14. Orijentiranost stanovništva Općine Posušje na obavljanje određenih funkcija u naseljima Republike Hrvatske

Izvor: anketno istraživanje (provedeno: 20.6.-10.7. 2022)

Isto kao kod prve ankete, i u ovoj anketi se ispitalo gdje stanovnici Općine Posušje zadovoljavaju potrebe za rekreacijom u RH. Kao najvažnija naselja za rekreaciju prema odgovorima istaknuta su Makarska, odnosno cijela Makarska rivijera, zatim Split i Zagreb. Probijanjem tunela Sv. Ilija su omogućena dnevna putovanja stanovnika Posušje ali i cijele Zapadne Hercegovine prema moru, čime je Makarska postala glavni centar rekreacije. Glavni razlog je blizina, ali i ponuda i razvijenost kao turističke destinacije pridonosi privlačnosti Makarske za stanovništvo Posušja. Zagreb i Split zbog bolje ponude rekreacijskih aktivnosti u odnosu na druge veće centre kojima gravitiraju stanovnici Posušje, privlače stanovništvo Posušja.

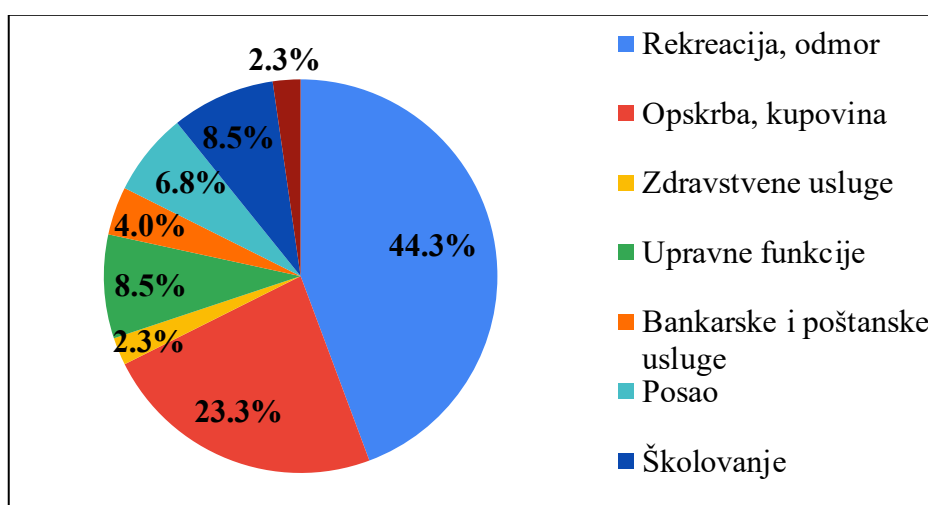
Anketom se zatim htjelo saznati kolika je frekventnost odlaska stanovništva u naselja u RH, te je u pitanju *Koliko često putujete u naselja Republike Hrvatske?* ponuđeno pet odgovora: (1) svaki dan, (2) jednom tjedno, (3) jednom ili dvaput mjesečno, (4) 1-3 puta godišnje i (5) gotovo nikada. Najviše ispitanika je reklo da u naselja RH putuju jednom do dva puta mjesečno, zatim jednom do tri puta godišnje (sl. 15.). Najiznenađujući podatak je taj što je samo 17% ispitanika navelo da odlazi u RH na tjednoj bazi. Razlog ovakvih odgovora najbolje će dati razlozi dolaska u naselja RH. Mali udio u odlascima svaki dan je rezultat malog udjela zaposlenih i učenika u uzorku ispitanika, ali i općenito u cijeloj populaciji.

I posljednje pitanje u anketnom upitniku se odnosilo na glavne razloge odlaska u Republiku Hrvatsku radi obavljanja određenih funkcija. Kao glavni razlog ispitanici su najviše puta naveli rekreaciju i odmor (44.3%), zatim slijedi odlazak radi kupovine (23.3) uz što navode da kupuju radi bolje ponude i jeftinijih proizvoda (sl. 16.). Zanimljiv je odgovor jednog ispitanika koji glasi: „*Rekreacija, pa sve usput*“ što govori da ispitanici kao glavni razlog navode odmor nakon kojeg obavljaju ostale potrebne funkcije, a najčešće kupovinu. Ispitanici su kod kupovine navode trgovački lanac Lidl kao mjesto kupovine, a čija se lokacija u Imotskom nalazi točno na putu prema Zagvozdu, odnosno Makarskoj. Glavni razlog dolaska stanovništva je rekreacija, stoga se poklapa i s podatkom o frekvencijama odlaska, jer odlazak na odmor zahtjeva i slobodno vrijeme i slobodne resurse (novac).

Sl. 15. Frekventnost odlazaka ispitanika u naselja u Republici Hrvatskoj

Izvor: anketno istraživanje (provedeno: 20.6.-10.7. 2022)

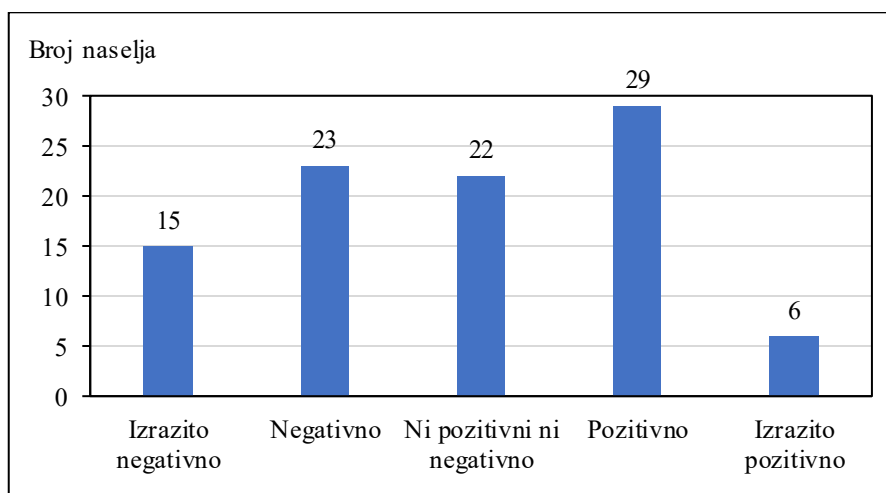
Sl. 16. Glavni razlozi odlaska u naselja Republike Hrvatske radi obavljanja određenih funkcija

Izvor: anketno istraživanje (provedeno: 20.6.-10.7. 2022)

6. MEĐUODNOS DEMOGRAFSKOG RAZVOJA I STUPNJA OPREMLJENOSTI CENTRALNIM FUNKCIJAMA

Kako je već prije rečeno, centralne funkcije služe ne samo stanovništvu vlastitog naselja već i stanovništvu okolnih naselja, odnosno stanovništvu općenito. U nekom prostoru je jako teško odrediti utječe li opremljenost centralnih funkcija na broj i kretanje stanovništva, ili je obrnuto, da broj i kretanje stanovništva utječu na opremljenost centralnim funkcijama, ali se može odrediti postoji li i, ako postoji, kakav je međuodnos ovih dvaju procesa.

Kako bi se odredila promjena u opremljenosti naselja centralnim funkcijama u okviru ankete u posljednjem pitanju se od ispitanika zatražilo da putem Likertove skale ocijene kako se promijenila situacija s opremljenosti centralnim funkcijama u posljednjih 10 godina i to odgovorima: izrazito negativno (ocjena:1), negativno (ocjena:2), ni pozitivno ni negativno (ocjena:3), pozitivno (ocjena:4) i izrazito pozitivno (ocjena:5). Ovoj metodi se pribjeglo jer nije bilo drugačije mogućnosti odrediti promjenu u opremljenosti. Generalno gledajući, većina ispitanika je odgovorila da je došlo do pozitivne promjene (36.4%), zatim slijede ispitanici koji smatraju da se situacija nije promijenila ni na bolje ni na gore, a najmanje je odgovorilo da je situacija izrazito negativna (8.7%). Kod odgovora izrazito pozitivno i negativno je gotovo podjednak broj odgovora 13.5%, odnosno 13.8%. Ako se gleda prema broju naselja, najviše naselja se nalazi u kategoriji pozitivno (29), zatim slijede kategorije negativno (23) i ni pozitivno ni negativno (22), dok je najmanje naselja s ocjenom izrazito pozitivno (6)⁷ (sl. 17).

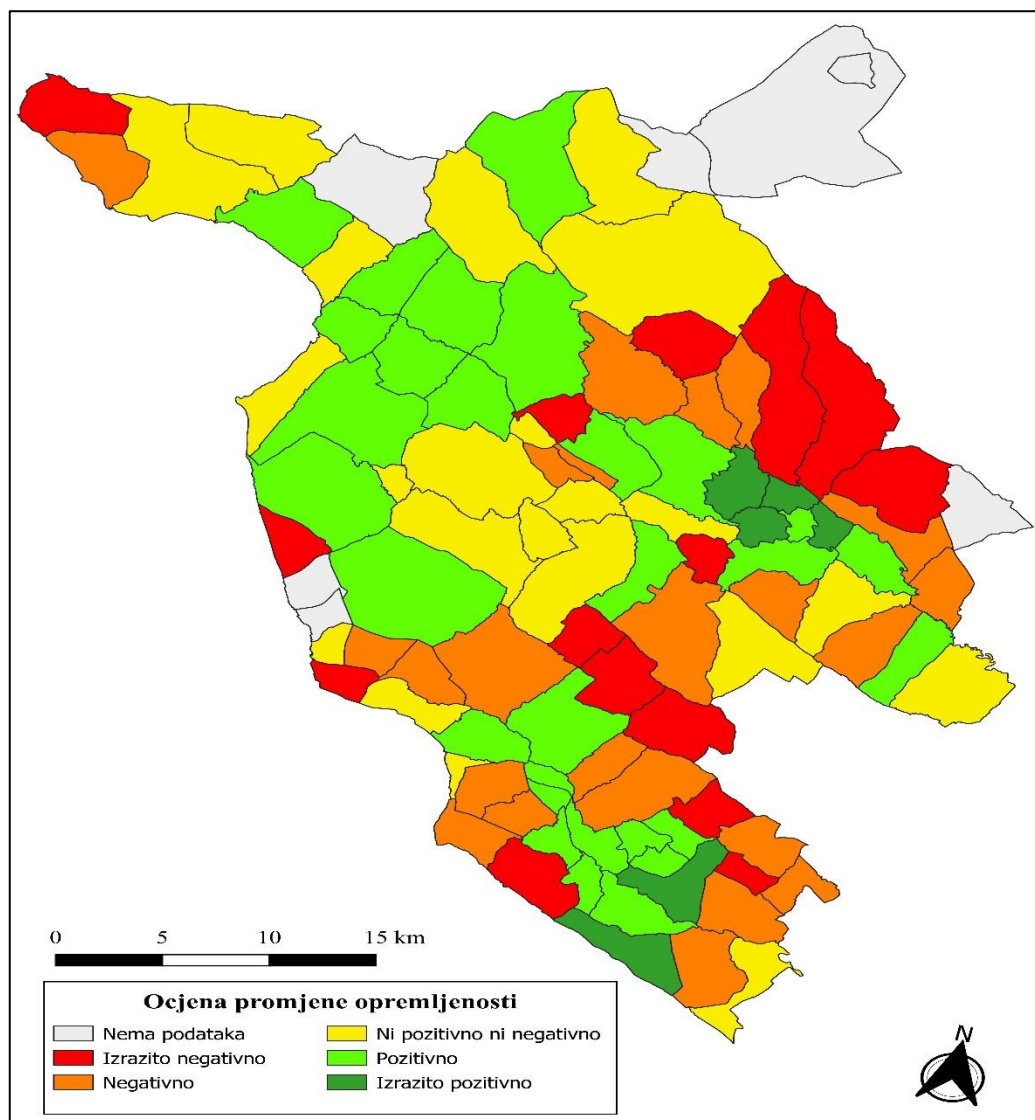

Sl. 17. Mišljenje stanovnika Zapadnohercegovačke županije o promjeni opremljenosti centralnim funkcijama u vlastitim naseljima u posljednjih 10 godina

Izvor: anketno istraživanje (provedeno: 20.6.-10.7. 2022)

⁷ Ukupna ocjena naselja temelji se na prosječnoj ocjeni svih odgovora za to naselje.

Razlika između ukupnih odgovora i po naseljima gotovo da i nema, razlika je samo između naselja s ocjenom 1 i 5, a sve kao rezultat broja ispitanika - naselja koja su ocijenjena ocjenom 1 su ujedno imala i najmanje ispitanika. Prostorni raspored ocjena pokazuje da su brdsko-planinska naselja u Županiji prema ispitanicima dobila najmanju ocjenu, odnosno da je u posljednjih 10 godina došlo do izrazito negativnih promjena u opremljenosti tih naselja centralnim funkcijama (sl. 18). Najbolje ocijenjena naselja su središta općina/gradova, izuzev Gruda, i njima susjedna naselja. Među ovim rezultatima vidljiv je određeni nesklad, jer u nekim naseljima koja nemaju niti jedne funkcije (kao npr. Osoje) prema odgovoru ispitanika došlo je do pozitivne promjene u opremljenosti. Upravo stoga što su rezultati temeljeni na mišljenju ispitanika, ocjena ne mora prikazivati pravo stanje.

Sl. 18. Ocjena ispitanika o promjenama u opremljenosti naselja centralnim funkcijama

Izvor: anketno istraživanje (provedeno: 20.6.-10.7. 2022); FZS, 2012a

Nakon određivanja ocjene promjene opremljenosti naselja centralnim funkcijama, koja je jedna od varijabli u izračunu međuodnosa, pomoću rezultata popisa i procjene broja stanovnika 2021. godine određena je ukupna promjena za razdoblje 2013.-2021., što predstavlja drugu varijablu. Na osnovu te dvije varijable određen je međuodnos demografskog razvoja, točnije kretanja broja stanovnika, i opremljenosti centralnim funkcijama naselja ZHŽ, odnosno korelacija među te dvije varijable.

Korelacija je statistička metoda određivanja stupnja statističke veze odnosno ovisnosti između dviju ili više statističkih varijabla (Šošić i Serdar, 2002). Pokazatelj stupnja statističke veze jesu koeficijenti korelacije, a jedni od najkorištenijih jesu *Pearsonov koeficijent linearne korelacije* i *Spearmanov koeficijent redosljedne korelacije*. Kod prvog koeficijenta se mjeri smjer i jakost povezanosti dviju pojava koje su u linearnom statističkom odnosu (Šošić i Serdar, 2002). Ako su jedna ili obje varijable dane u rang, kao u ovom slučaju, tada se koristi „rang korelacija“, odnosno Spearmanov koeficijent redosljedne korelacije (Petz, 2007). Računa se prema formuli (Petz, 2007):

$$\rho = 1 - \frac{6\sum d_i^2}{n(n^2 - 1)}^8$$

Zaključivanje o jakosti korelaciji ranga donosi se temelju usporedbe izračunate vrijednosti s graničnom vrijednosti koeficijenta, odnosno testiranjem odgovarajuće hipoteze u okviru inferencijalne statistike (Šošić i Serdar, 2002). A kako Petz (2007) navodi, rang-korelacija daje samo približnu indikaciju asocijacije između dviju varijabli i opravdano ju je koristiti samo onda ako se ne može izračunati Pearsonov koeficijent linearne korelacije. Pomoću MS Excell-a i IBM SPSS-a je izračunata korelacija između navedenih varijabli, a koeficijent korelacije ranga iznosi $R_o(95) = 0,660$ (sl. 19). A prema tumačenju koeficijenta: 0,00-0,19- jako slaba, 0,20-0,39- slaba, 0,40-0,59-umjerena, 0,60-0,79-jaka i 0,80-0,99-izrazito jaka povezanost; vidljivo je da je jaka i pozitivna povezanost između demografskog razvoja i opremljenosti centralnim funkcijama naselja (Yan i dr., 2019). U izračun je ušlo 95 od 102 naselja, jer u 7 naselja zbog nepostojanja stanovništva ili nekog drugog razloga nije bilo moguće odrediti ocjenu promjene opremljenosti naselja centralnim funkcijama.

⁸ U formuli: $\sum d_i^2$ - Suma kvadriranih razlika rangova
n- broj parova

Correlations

			Ukupna_promjena_broja_stanovnika	Ocjena_promjene_opremljenosti
Spearman's rho	Ukupna_promjena_broja_stanovnika	Correlation Coefficient	1,000	,660**
		Sig. (2-tailed)	.	<,001
		N	95	95
	Ocjena_promjene_opremljenosti	Correlation Coefficient	,660**	1,000
		Sig. (2-tailed)	<,001	.
		N	95	95

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Sl. 19. Spearmanov koeficijent korelacije ranga izračunat pomoću IBM SPSS-a

Kako bi statistički dokazali da nešto postoji, koristila se nulta hipoteza tj. suprotna pretpostavka da među zadanim varijablama ne postoji nikakva veza. Vrijednost p (ili u sl. 19. *Sig.(2-tal)*) mjeri vjerojatnost dobivanja promatranih rezultata, uz pretpostavku da je nulta hipoteza istinita, te što je p-vrijednost niža to je veća je statistička značajnost opažene razlike. U ovom slučaju iznosi $p < 0.001$, što znači da je 99% vjerojatnost da je nulta hipoteza pogrešna, te da su podaci statistički značajni i da pokazuju pravi odnos. Ipak treba s oprezom razumjeti ove podatke jer korelacija ne prikazuje kauzalnost (uzročno-posljedične veze) već samo povezanost, i možda postoje i druge varijable koje utječu na ove dvije varijable kao npr. udaljenost mjesta zaposlenja, kvaliteta života itd. To znači da korelacija može pokazati koliko su dvije varijable međusobno povezane ali i ne utječe li jedna na drugu, tj. da među njima postoji uzročno-posljedična veza.

7. RASPRAVA

Rezultati istraživanja pokazuju neravnomjeran raspored centralnih funkcija i njihovu koncentraciju u općinskim/gradskim središtima. To je rezultat općinskog monocentrizma, tj. lociranja radnih mjesta i svih funkcija u općinska središta koji je bio aktualan do 1990-ih (Glamuzina i Glamuzina, 1998). Isto tako rezultati pokazuju pogoršanje demografskih prilika, naročito u ruralnim područjima županije a sve kao rezultat polariziranog razvoja. Preseljenjem mlađeg stanovništva u općinska/gradska središta ili odlaskom u inozemstvo došlo je do starenja stanovništva, zatim povećanja mortaliteta i na kraju sve većeg pada broja stanovnika u ruralnim područjima, naročito u brdsko-planinskim i izoliranijim područjima.

Odlazak stanovništva potaknuo je i odlazak, točnije nestanak centralnih funkcija. Istraživanje pokazuje da ona naselja čiji su ispitanici odgovorili da je došlo do izrazito nepovoljnih promjena u opremljenosti centralnim funkcijama su ujedno i naselja s najvećom negativnom ukupnom promjenom. S druge pak strane, naselja s najvećim stopama rasta su ujedno ocijenjena s pozitivnim ili izrazito pozitivnim promjenama u opremljenosti naselja. Također je korelacijom potvrđeno i da postoji jaka veza među ovim procesima. Isto tako, postoje i neka odstupanja, tako da neka naselja imaju pozitivna mišljenja iako su gubila stanovništvo, a i obrnuto gdje su naselja imala rast broja stanovnika, a stanovnici su ocijenili da nema promjena u opremljenosti, npr. Grude. Što znači da u kretanja stanovništva ZHŽ osim opremljenosti naselja veliku ulogu igraju i ostali faktori, a jedan od važnijih u ovom slučaju je funkcija rada. Naselja kao geografski prostor ne možemo promatrati kao zatvorene i izolirane sustave, jer to i nisu, već im se treba pristupati kao kompleksnom sustavu. Slabija opremljenost određenog naselja centralnim funkcijama ne treba značiti da su stanovnici uskraćeni za određenu funkciju naročito ako istu tu funkciju nudi susjedno ili neko bliže naselje. U današnjem vremenu velike mobilnosti stanovništva odlazak u drugo naselje zbog obavljanja određenih funkcija, ali uz sve veću virtualizaciju usluga, ne predstavlja veliki problem, što su pokazali i rezultati istraživanja. A kako je istraživanje pokazalo, u svrhu obavljanja određenih funkcija stanovništvo se ne ustručava preći granicu i iste obaviti u naselju RH, a često zbog bolje ponude, usluge i cijene.

Istraživanja koja su se bavila istraživanjem opremljenosti naselja centralnim funkcijama također pokazuju da naselja slabije opremljenosti imaju i lošije demografske pokazatelje. Tako Laci (1979) u okviru istraživanja centraliteta naselja utvrđuje da su u razdoblju 1961.-1971. godine naselja slabijeg stupnja centraliteta imala pad broja stanovnika, dok su Čakovec i njemu susjedna naselja bilježili brz porast broja stanovnika kao naselja jačeg stupnja centraliteta. Isto

tako je i Malić (1992) utvrdio da u unutrašnjoj Istri Pazin kao jedino naselje koje posjeduje funkcije više reda bilježi porast broja stanovnika. Radeljak Kaufmann (2015) je utvrdila da su u Dalmaciji demografski pokazatelji u prosjeku najpovoljniji za naselja 3. reda opremljenosti centralnim funkcijama, potom naselja 4. reda, a da naselja 1. i 2. reda opremljenosti imaju najnepovoljnije demografske pokazatelje. Do sličnih zaključaka je došla u svom radu i Marinković Identifikacija prostorno-razvojnih trendova hrvatskih otoka analizom opremljenosti naselja centralnim funkcijama (2018), gdje je utvrdila da je na hrvatskim otocima koncentracija i centralnih funkcija i stanovništva na obali, a da su naselja u unutrašnjosti u pravilu i slabije opremljeni i populacijski manja. Sva ova istraživanja su potvrdila da postoji međudnos između opremljenosti centralnim funkcijama i demografskog razvoja. Ipak, rezultate treba uzeti uvjetno jer su pokazala istraživanja da utjecaj na demografske pokazatelje imaju i drugi čimbenici, naročito funkcija rada.

U novije vrijeme dolazi do pogoršavanja demografskih obilježja, naročito u pogledu smanjenja nataliteta, što znači da će mnoga naselja koja od centralnih funkcija imaju samo područnu školu, a ona čine oko polovice naselja slabijeg stupnja centraliteta, ostati bez ijedne funkcije. Izrazito loša situacija s centralnim funkcijama u naseljima, potaknuta sa slabom ponudom zaposlenja će uvelike utjecati na iseljenje onog mladog stanovništva koje još stanuje u ovim naseljima i time još više pogoršati ionako tešku situaciju. Mnoga naselja bi mogla ostati bez stanovnika i tako postati vikenda naselja, takvo što je već vidljivo u naseljima Vučipolje, Tribistovo i Zavelim gdje se mnoge stare kuće u nenastanjenim zaselcima obnavljaju u svrhu vikend kuća.

8. ZAKLJUČAK

Istraživanjem je utvrđen neravnomjeran raspored centralnih funkcija u prostoru, s koncentracijom u općinskim i gradskim središtima. Došlo je do polariziranog razvoja, a slijedom toga, dolazi i do premještanja stanovništva iz ruralnih krajeva u općinska središta kao što je i prikazano, te zbog nedostatka mjesta za stanovanje i razvoja susjednih naselja općinskih centara. Svi ti procesi uvjetovali su da se izmijenila situacija s opremljenošću naselja centralnim funkcijama čime su određena naselja „dobivala“ a druga „gubila“. Isto tako je primjetno da su ruralnija i rubna naselja doživjela izrazitu depopulaciju od kojih su neka pred izumiranjem. Osim što mnoga naselja gube stanovništvo mnoga naselja su ostala i bez određenog broja centralnih funkcija. Istraživanjem je potvrđena *H1: Postoji jaka veza između opremljenosti naselja centralnim funkcijama i kretanja broja stanovnika ZHŽ u posljednjih deset godini*, te postoji jaka i pozitivna povezanost između opremljenosti naselja centralnim funkcijama i kretanja broja stanovnika. Takva povezanost znači da je u mnogim naseljima došlo i do pogoršanja u opremljenosti centralnim funkcijama. Anketno istraživanje je pokazuje da ispitanici smatraju da je kod najviše naselja došlo do pozitivne promjene opremljenosti centralnim funkcijama, a zatim slijede naselja s negativnim promjenama i ni pozitivno ni negativno, čime nije potvrđena *H2: Ispitanici u većini naselja Zapadnohercegovačke županije smatraju da je došlo do pogoršanja u opremljenosti centralnim funkcijama u vlastitim naseljima*.

Stanovništvo ZHŽ, a naročito Općine Posušje, je orijentirano i prema naseljima RH u svrhu obavljanja određenih centralnih funkcija, od kojih se kao glavno mjesto ističe Imotski. Glavne funkcije koje se obavljaju u Imotskom jesu trgovina prehrambenim proizvodima, bankarske i poštanske usluge, te upravne usluge. Također anketnim upitnikom je utvrđeno da ispitanici iz Općine Posušje u naselja RH putuju jednom do dva puta mjesečno čime nije potvrđena ni *H3: Stanovnici Općine Posušje odlaze u naselja Republike Hrvatske na tjednoj bazi radi zadovoljavanja potreba za određenim funkcijama*. To je povezano s glavnim razlogom putovanja u RH, a ono je prema ispitanicima rekreacija čime je potvrđena *H4: Glavni razlog odlaska ispitanika u naselja Republike Hrvatske je rekreacija*.

Unatoč svim problemima s kojima se susreće ZHŽ, još uvijek situacija nije „izgubljena“ i postoji mogućnost kako gospodarski tako i demografski revitalizirati prostor. Razvojnih mogućnosti je mnogo, potrebno je samo poboljšati suradnju raznih aktera te odrediti smjernice razvoja i zajedničke strategije kako bi se poboljšala situacija. Strategije bi za cilj trebale imati razvoj infrastrukture i usluga u ruralnim područjima s ciljem poticanja ostanka stanovništva,

naročito mladih. Osim infrastrukture i usluga, treba ići u smjeru poticanja razvoja gospodarstva temeljenog na specifičnosti prostora i dostupnosti prirodnih resursa, naročito u smjeru razvoja ekološke poljoprivrede.

9. POPIS LITERATURE I IZVORA

1. Braičić, Z., Novine, T., 2015: Gravitacijska usmjerenost ruralnih naselja pakračkoga kraja, *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi* 4, 173-187.
2. Dodig, R., 1998: Posuški kraj u prapovijesti i u rimsko doba, u: Jolić, R., Oreč, J., Mišetić, V., Begić, T. (ur.): *Ljetopis posuški*, Matica hrvatska – Ogranak Posušje, Posušje, 27-53.
3. Dragić, N., Njegač, D., Šulc, I., 2018: Opskrbljenost centralnim funkcijama stanovništva novogradiškog kraja, *Hrvatski geografski glasnik* 80 (2), 55-81, DOI: [10.21861/HGG.2018.80.02.03](https://doi.org/10.21861/HGG.2018.80.02.03).
4. Galić, J., 2015: *Demografski problemi Zapadnohercegovačke županije i njihov uticaj na morfološko-funkcionalne promene naselja*, Disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet.
5. Glamuzina, M., Glamuzina, N., 1998: Problem centralnog naselja u općini Gradac, *Geoadria* 3 (1), 57-65, DOI: [10.15291/geoadria.46](https://doi.org/10.15291/geoadria.46).
6. Jandrašić, R., 1977: Diferenciranje centralnih naselja kao prilog dijelu prostornog plana na primjeru varaždinske, čakovečke i ludbreške općine, *Journal of Information and Organizational Sciences* 1, 341-359.
7. Juka, S., 1995: Vanjske migracije iz zapadne Hercegovine, *Migracijske teme* 11 (2), 187-206.
8. Kustura, E., 2016: Obilježja krškog reljefa Zapadnohercegovačke županije, *Acta geographica Bosniae et Herzegovinae* 3 (5), 131-140.
9. Laci, S., 1979: Centralna naselja Međimurja, *Acta Geographica Croatica* 14 (1), 19-39.
10. Lukić, A., 2012: *Mozaik izvan grada – tipologija ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske*, Meridijani, Samobor.
11. Malić, A., 1992: Centralne funkcije naselja unutrašnje Istre, *Acta Geographica Croatica* 27 (1), 49-56.
12. Marinković, V., 2018: Identifikacija prostorno-razvojnih trendova hrvatskih otoka analizom opremljenosti naselja centralnim funkcijama, *Sociologija i prostor* 56 (1), 3-34, DOI: [10.5673/sip.56.1.1](https://doi.org/10.5673/sip.56.1.1).

13. Nejašmić, I., Štambuk, M., 2003: Demografsko stanje i procesi u neurbanim naseljima Republike Hrvatske, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 17 (3-4), 469-493.
14. Nejašmić, I., 2005: *Demogeografija: Stanovništvo u prostornima odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb.
15. Nikić, A., 2002: *Kratka povijest Bosne i Hercegovine do 1918.*, Franjevačka knjižnica i arhiv, Mostar.
16. Novosel-Žic, P., 1986: Neki pokazatelji centralomjesne organizacije otoka Krka, *Acta Geographica Croatica* 21 (1), 29-35.
17. Njegač, D., 1999: Funkcionalna diferencijacija naselja i centralnomjesna organizacija Hrvatskoga zagorja, *Hrvatski geografski glasnik* 61 (1), 25-35.
18. Petz, B., 2007: *Osnovne statističke metode za nematematičare*, Naklada Slap, Zagreb, 384.
19. Putica Džajić, J., 2020: *Sociogeografska transformacija ruralnog prostora Županije Zapadnohercegovačke od sredine XX. stoljeća*, Disertacija, Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju.
20. Radeljak Kaufmann, P., 2015: Opremljenost centralnim funkcijama naselja Dalmacije, *Godišnjak Titius; godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke*, 8 (8), 83-101.
21. Radoš, D., 2017: Povijest nastanka Blidinjskog jezera (Bosna i Hercegovina), *Geoadria* 22 (1), 1-40.
22. Šimunović, V., 1997: Hijerarhija centralnih naselja Zapadne Hercegovine, *Acta Geographica Croatica* 32 (1), 125-142.
23. Šimunović, V., 2011: Reljefne osobitosti prostora Zapadnohercegovačke Županije- podloga geokološkom i turističkom vrednovanju kao prilog održivom razvoju županije, *Susreti* 5, Matica hrvatske Grude, 161-181.
24. Šošić, I., Serdar, V., 2002: *Uvod u statistiku*, Školska knjiga, Zagreb.
25. Vresk, M., 1990: *Osnove urbane geografije*, Školska knjiga, Zagreb.
26. Yan, Z., Wang, S., Ma, D., Liu, B., Lin, H., Li, S., 2019: Meteorological Factors Affecting Pan Evaporation in the Haihe River Basin and China, *Water* 11 (2), DOI: [10.3390/w11020317](https://doi.org/10.3390/w11020317)

Izvori:

1. Addiko banka BiH, n.d.: Podružnice, <https://www.addiko-fbih.ba/o-nama/o-banci/podruznice/> (5.7.2022.).
2. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (BHAS), 2016: Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013., Sarajevo.
3. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (BHAS), 2017a: Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013.: Starost i spol, bračni status, fertilitet ženskoga stanovništva, Knjiga I., Sarajevo.
4. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (BHAS), 2017b: Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013.: Migracije, Knjiga VIII, Sarajevo.
5. Dental4u.ba, n.d.: Ordinacije, <http://dental4u.ba/pronadi-svog-stomatologa/ordinacije-gradovi/> (5.7.2022.).
6. European Environment Agency (EEA), 2017: EU-DEM (raster), <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/copernicus-land-monitoring-service-eu-dem> (1.6.2022.).
7. Federalni hidrometeorološki zavod BiH (FHMZ BIH), 2020: Atlas klime, <http://atasklime.fhmzbih.gov.ba/bs/climate/atlas> (28.5.2022.).
8. Federalni zavod za programiranje razvoja (FZZPR), 2022: Socioekonomski pokazatelji po općinama FBiH, https://fzzpr.gov.ba/files/Socioekonomski%20pokazatelji%20po%20op%C4%87inama/Socioekonomski%20pokazatelji%202021_22_06_FINAL.pdf (20.6.2022.).
9. Federalni zavod za statistiku (FZS), 1998: Popis stanovništva, domaćinstva/kućanstva, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991.: Stanovništvo po naseljenim mjestima, Statistički izvještaj 257, Sarajevo.
10. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2003: Demografska statistika 2002, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
11. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2004: Demografska statistika 2003, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).

12. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2005: Demografska statistika 2004, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
13. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2006: Demografska statistika 2005, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
14. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2007: Demografska statistika 2006, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
15. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2008: Demografska statistika 2007, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
16. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2009: Demografska statistika 2008, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
17. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2010: Demografska statistika 2009, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
18. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2011: Demografska statistika 2010, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
19. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2012a: Naseljena mjesta u Zapadnohercegovačkom kantonu (GIS shapefiles) (interni podaci), Sarajevo.
20. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2012b: Demografska statistika 2011, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
21. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2013: Demografska statistika 2012, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
22. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2014: Demografska statistika 2013, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
23. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2015: Demografska statistika 2014, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
24. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2016: Demografska statistika 2015, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
25. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2017: Demografska statistika 2016, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).

26. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2018: Demografska statistika 2017, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
27. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2019: Demografska statistika 2018, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
28. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2020: Demografska statistika 2019, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
29. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2021a: Procjena broja stanovnika Federacije Bosne i Hercegovine, po spolu i dobu, po kantonima i općinama, <http://fzs.ba/index.php/procjena-broja-stanovnika/> (1.6.2022.).
30. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2021b: Demografska statistika 2020, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
31. Federalni zavod za statistiku (FZS), 2022: Demografska statistika 2021, <http://fzs.ba/index.php/demografska-statistika-statisticki-bilteni/> (23.6.2022.).
32. Hrvatska enciklopedija, 2021: kadiluk, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29745> (14.6.2022.).
33. Hrvatska pošta (HP), n.d.: Popis poštanskih ureda, <https://www.post.ba/o-nama/popis-postanskih-ureda> (5.7.2022.).
34. Intesa Sanpaolo Banka, n.d.: Bankomati, <https://intesanpaolobanka.ba/bankomati/> (5.7.2022.).
35. Raiffeisen bank, n.d.: Poslovnice i bankomati, <https://raiffeisenbank.ba/lokacije> (5.7.2022.).
36. Savezni zavod za statistiku, 1991a: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1961., Nacionalni sastav stanovništva SFRJ Jugoslavije, Podaci po naseljima i opštinama, Knjiga III, Beograd.
37. Savezni zavod za statistiku, 1991b: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1971., Nacionalni sastav stanovništva SFRJ Jugoslavije, Podaci po naseljima i opštinama, Knjiga II, Beograd.
38. Savezni zavod za statistiku, 1991c: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1961., Nacionalni sastav stanovništva SFRJ Jugoslavije, Podaci po naseljima i opštinama, Knjiga I, Beograd.
39. Unicredit banka, n.d.: Lokacije, <https://www.unicredit.ba/ba/branch-finder-test.html> (5.7.2022.).

40. Zavod za zdravstveno osiguranje Županije Zapadnohercegovačke (ZZOZZH), 2019:
Ugovorne ustanove, <https://zozzh.com/ugovorne-stance/> (5.7.2022.).

PRILOZI

POPIS SLIKA I TABLICA

Popis slika:

Sl. 1. Geografski položaj Zapadnohercegovačke županije.....	7
Sl. 2. Naselja Zapadnohercegovačke županije 2012. godine.....	9
Sl. 3. Hipsometrijska karta Zapadnohercegovačke županije.....	11
Sl. 4. Naselja Zapadnohercegovačke županije prema broju stanovnika 2013. godine.....	18
Sl. 5. Gustoća naseljenosti Zapadnohercegovačke županije po naseljima 2013. godine.....	20
Sl. 6. Kretanje ukupnog broja stanovnika Zapadnohercegovačke županije, Posušja, Gruda, Ljubuškog i Širokog Brijega 1961.-2013.....	21
Sl. 7. Stopa ukupne promjene broja stanovnika naselja Zapadnohercegovačke županije 1991.-2013.....	23
Sl. 8. Sastavnice prirodnog kretanja stanovništva Zapadnohercegovačke županije 2002.-2021.....	25
Sl. 9. Udio doseljenih u ukupnom stanovništvu naselja Zapadnohercegovačke županije 2013. godine (%).....	27
Sl. 10: Doseljeni na području Zapadnohercegovačke županije, Posušja, Gruda, Ljubuškog i Širokog Brijega prema mjestu prethodnog boravka 2013. godine (%).....	28
Sl. 11. Dnevne cirkulacije u Zapadnohercegovačkoj županiji, Posušju, Grudama, Širokom Brijegu, Ljubuškom prema mjestu obavljanja aktivnosti u 2013. godini.....	29
Sl. 12. Struktura ispitanika po spolu, dobu, radnom statusu i općini/Gradu stanovanja.....	36
Sl. 13. Hijerarhija centralnih naselja Zapadnohercegovačke županije.....	37
Sl. 14. Orijetiranost stanovništva Općine Posušje na obavljanje određenih funkcija u naseljima Republike Hrvatske.....	43
Sl. 15. Frekventnost odlazaka ispitanika u naselja u Republici Hrvatskoj.....	44
Sl. 16. Glavni razlozi odlaska u naselja Republike Hrvatske radi obavljanja određenih funkcija.....	44
Sl. 17. Mišljenje stanovnika Zapadnohercegovačke županije o promjeni opremljenosti i centralnim funkcijama u vlastitim naseljima u posljednjih 10 godina.....	45
Sl. 18. Ocjena ispitanika o promjenama u opremljenosti naselja centralnim funkcijama.....	46
Sl. 19. Spearmanov koeficijent korelacije ranga izračunat pomoću IBM SPSS-a.....	48

Popis tablica:

Tab. 1. Naselja Zapadnohercegovačke županije prema broju stanovnika 2013. godine.....	17
Tab. 2. Procjena broja stanovnika naselja Zapadnohercegovačke županije 2021. godine.....	31
Tab. 3. Primijenjeni kriteriji izdvajanja centralnih naselja Zapadnohercegovačke županije 2022. godine.....	33
Tab. 4. Struktura ispitanika prema spolu, dobi, radnom statusu i naselju stanovanja.....	41

Prilog 1. Upitnik o gravitacijskom usmjerenju stanovnika Zapadnohercegovačke županije prema određenom naselju u svrhu obavljanja određenih funkcija

Poštovani,

ja, Marko Čutura, student sam diplomskog studija Geografija: Prostorno planiranje i regionalni razvoj na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu. U okviru diplomskog rada „Međuodnos demografskog razvoja i opremljenosti centralnim funkcijama naselja Zapadnohercegovačke županije“ provodim anketno istraživanje o gravitacijskom usmjerenju stanovnika Zapadnohercegovačke županije prema određenom naselju u svrhu obavljanju određenih funkcija.

Pred Vama se nalazi anketni upitnik koji je u potpunosti anonim i rezultati će se koristiti isključivo za potrebe diplomskog rada, te će se odgovori biti analizirani grupno, a ne pojedinačno. Upitnik se sastoji od 14 pitanja, a mogu ga ispunjavati osobe starije od 16 godina i koje žive u Zapadnohercegovačkoj županiji.

Ljubazno Vas molim da odvojite vrijeme i pomognete u provođenju ovog istraživanja!
Unaprijed zahvaljujem!

1. Spol:

- a) Muški
- b) Ženski
- c) Ne želim se izjasniti

2. Dob:

- a) 18-29
- b) 30-39
- c) 40-49
- d) 50-64
- e) 65 i više

3. Kakav je Vaš radni status?

- a) zaposlen
- b) nezaposlen
- c) umirovljenik
- d) student
- e) učenik
- f) ostalo

4. Općina/Grad iz kojeg dolazite?

- a) Grude
- b) Ljubuški
- c) Posušje
- d) Široki Brijeg

5. Naselje u kojem stanujete?

(u padajućem izborniku su ponuđena naselja na temelju odgovora iz prethodnog pitanja)

6. U kojem naselju radite? (Samo za ispitanike koji su na prethodnom pitanju dali odgovor zaposlen)

6. U kojem naselju se školujete? (Samo za ispitanike koji su na prethodnom pitanju dali odgovor student ili učenik)

7. U kojim se naseljima opskrbljujete prehrambenim proizvodima?

8. U kojim naseljima kupujete neprehrambene proizvode?

9. U koja naselja odlazite radi zdravstvenih usluga?

10. U koja naselja odlazite radi financijskih usluga (banka, bankomati, osiguranja...)?

11. U kojim naseljima zadovoljavate poštanske usluge?

12. U koja naselja odlazite radi upravnih funkcija (općinske službe, mirovinska služba)?

13. U kojim naseljima zadovoljavate potrebu za rekreacijom?

14. Ocijenite kako se promijenila situacija s opremljenosti centralnim funkcijama u posljednjih 10 godina?

- a) Izrazito pozitivno

- b) Pozitivno
- c) Niti pozitivno niti negativno
- d) Negativno
- e) Izrazito negativno

Prilog 2. Upitnik o korištenju stanovnika Općine Posušje centralnih funkcija u naseljima Republike Hrvatske

Poštovani,

Student sam diplomskog studija Geografija: Prostorno planiranje i regionalni razvoj na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu. U okviru diplomskog rada „Međuodnos demografskog razvoja i opremljenosti centralnim funkcijama naselja Zapadnohercegovačke županije“ provodim anketno istraživanje korištenju stanovnika Općine Posušje centralnih funkcija u naseljima Republike Hrvatske.

Pred Vama se nalazi anketni upitnik koji je u potpunosti anonim i rezultati će se koristiti isključivo za potrebe diplomskog rada, te će se odgovori će biti analizirani grupno, a ne pojedinačno. Upitnik se sastoji od 15 pitanja, a mogu ga ispunjavati osobe starije od 16 godine i koje žive u Zapadnohercegovačkoj županiji.

Ljubazno Vas molim da odvojite vrijeme i pomognete u provođenju ovog istraživanja!
Unaprijed zahvaljujem!

1. Spol:

- a) Muški
- b) Ženski
- c) Ne želim se izjasniti

2. Dob:

- a) 16-29
- b) 30-39
- c) 40-49
- d) 50-64
- e) 65 i više

3. Naselje u kojem stanujete? (u padajućem izborniku su ponuđena naselja Općine Posušje)

4. Kakav je Vaš radni status?

- g) zaposlen
- h) nezaposlen
- i) umirovljenik
- j) student
- k) učenik
- l) ostalo

6. U koje naselje u Republici Hrvatskoj putujete na posao (ako radite u RH)?

7. U kojim se naseljima u Republici Hrvatskoj opskrbljujete prehrambenim proizvodima?

8. U kojim naseljima u Republici Hrvatskoj kupujete neprehrambene proizvode?

9. U koja naselja u Republici Hrvatskoj odlazite radi zdravstvenih usluga?

10. U koja naselja u Republici Hrvatskoj odlazite radi financijskih usluga (banka, bankomati, osiguranja...)?

11. U kojim naseljima u Republici Hrvatskoj zadovoljavate poštanske usluge?

12. U koja naselja u Republici Hrvatskoj odlazite radi upravnih funkcija (općinske službe, mirovinska služba)

13. U koja naselja u Republici Hrvatskoj odlazite radi rekreacije?

14. Koliko često putujete u naselja Republike Hrvatske?

- a) svaki dan
- b) jednom u tjednu
- c) jednom ili dvaput mjesečno
- d) 1-3 puta godišnje
- e) gotovo nikada

15. Koji su glavni razlozi za putovanje u Republiku Hrvatsku radi obavljanja određenih funkcija?

Prilog 3. Kretanje broja stanovnika Županije Zapadnohercegovačke po naseljima u razdoblju od 1961. do 2013. godine - međupopisna promjena D i stopa ukupne promjene r (%)

		Broj stanovnika					Međupopisne promjene (D)				Stopa ukupne promjene (r)			
	Naselje	1961.	1971.	1981.	1991.	2013.	1961./ 1971.	1971./ 1981.	1981./ 1991.	1991./ 2013.	1961./ 1971.	1971./ 1981.	1981./ 1991.	1991./ 2013.
POSUŠJE	Zavelim	576	532	314	309	208	-44	-218	-5	-101	-7.6	-41.0	-1.6	-32.7
	Podbila	569	504	247	161	146	-65	-257	-86	-15	-11.4	-51.0	-34.8	-9.3
	Vir	1728	1872	1757	1675	1626	144	-115	-82	-49	8.3	-6.1	-4.7	-2.9
	Zagorje	1038	1112	1081	993	694	74	-31	-88	-299	7.1	-2.8	-8.1	-30.1
	Vučipolje	153	146	102	50	10	-7	-44	-52	-40	-4.6	-30.1	-51.0	-80.0
	Vinjani	1105	1177	1114	1159	1423	72	-63	45	264	6.5	-5.4	4.0	22.8
	Čitluk	676	978	871	944	1165	302	-107	73	221	44.7	-10.9	8.4	23.4
	Posušje	1436	1629	2738	3913	6267	193	1109	1175	2354	13.4	68.1	42.9	60.2
	Osoje	651	667	655	634	707	16	-12	-21	73	2.5	-1.8	-3.2	11.5
	Tribistovo	475	454	422	273	178	-21	-32	-149	-95	-4.4	-7.0	-35.3	-34.8
	Rastovača	1151	1162	1182	1436	2605	11	20	254	1169	1.0	1.7	21.5	81.4
	Batin	783	806	744	629	721	23	-62	-115	92	2.9	-7.7	-15.5	14.6
	Vrpolje	952	959	858	827	919	7	-101	-31	92	0.7	-10.5	-3.6	11.1
	Poklečani	1108	1060	890	808	949	-48	-170	-82	141	-4.3	-16.0	-9.2	17.5
	Konjsko			0	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-
	Sutina	1489	1558	1341	1325	848	69	-217	-16	-477	4.6	-13.9	-1.2	-36.0
	Broćanac	1063	1229	1214	1147	1209	166	-15	-67	62	15.6	-1.2	-5.5	5.4
	Gradac	890	1037	952	850	801	147	-85	-102	-49	16.5	-8.2	-10.7	-5.8
	Bare			0	1	0	0	0	1	-1	-	-	-	-100.0
	Masna Luka					1	-	-	-	-	-	-	-	-

	UKUPNO	15843	16882	16482	17134	20477	1039	-400	652	3343	6.6	-2.4	4.0	19.5
ŠIROKI BRIJEG	Gornja Britvica	353	389	326	238	58	36	-63	-88	-180	10.2	-16.2	-27.0	-75.6
	Crne Lokve	859	758	483	357	142	-101	-275	-126	-215	-11.8	-36.3	-26.1	-60.2
	Rujan				223	141	0	0	223	-82	-	-	-	-36.8
	Podvranić				182	150	0	0	182	-32	-	-	-	-17.6
	Kočerin	2229	2536	2324	1143	1195	307	-212	-1181	52	13.8	-8.4	-50.8	4.5
	Potkraj				535	424	0	0	535	-111	-	-	-	-20.7
	Docì				187	189	0	0	187	2	-	-	-	1.1
	Gornji Mamići	561	620	619	543	602	59	-1	-76	59	10.5	-0.2	-12.3	10.9
	Ljubotići	1206	1390	1187	966	871	184	-203	-221	-95	15.3	-14.6	-18.6	-9.8
	Donja Britvica	336	353	322	292	169	17	-31	-30	-123	5.1	-8.8	-9.3	-42.1
	Izbočino	434	440	360	315	196	6	-80	-45	-119	1.4	-18.2	-12.5	-37.8
	Donji Crnač	1013	1081	905	804	569	68	-176	-101	-235	6.7	-16.3	-11.2	-29.2
	Privalj	375	411	254	359	413	36	-157	105	54	9.6	-38.2	41.3	15.0
	Dužice	775	815	661	586	615	40	-154	-75	29	5.2	-18.9	-11.3	4.9
	Dobrkovići	638	635	506	429	563	-3	-129	-77	134	-0.5	-20.3	-15.2	31.2
	Oklaji	468	393	451	547	1116	-75	58	96	569	-16.0	14.8	21.3	104.0
	Trn	463	751	820	1274	2487	288	69	454	1213	62.2	9.2	55.4	95.2
	Široki Brijeg	1464	2280	3611	5039	6149	816	1331	1428	1110	55.7	58.4	39.5	22.0
	Čerigaj	468	470	381	401	178	2	-89	20	-223	0.4	-18.9	5.2	-55.6
	Mokro	1408	1426	1373	1280	1411	18	-53	-93	131	1.3	-3.7	-6.8	10.2
	Turčinovići	673	791	715	691	669	118	-76	-24	-22	17.5	-9.6	-3.4	-3.2
	Rasno	1016	1062	844	779	621	46	-218	-65	-158	4.5	-20.5	-7.7	-20.3

	Buhovo	784	795	749	518	408	11	-46	-231	-110	1.4	-5.8	-30.8	-21.2
	Gornji Gradac	482	494	391	339	208	12	-103	-52	-131	2.5	-20.9	-13.3	-38.6
	Donji Gradac	740	845	849	797	672	105	4	-52	-125	14.2	0.5	-6.1	-15.7
	Lise	482	670	985	1406	2025	188	315	421	619	39.0	47.0	42.7	44.0
	Knešpolje	792	951	978	1110	1322	159	27	132	212	20.1	2.8	13.5	19.1
	Uzarići	1322	1406	1334	1292	1349	84	-72	-42	57	6.4	-5.1	-3.1	4.4
	Dobrič	541	540	623	667	630	-1	83	44	-37	-0.2	15.4	7.1	-5.5
	Grabova Draga	360	334	142	101	45	-26	-192	-41	-56	-7.2	-57.5	-28.9	-55.4
	Jare	1331	1348	1126	1040	880	17	-222	-86	-160	1.3	-16.5	-7.6	-15.4
	Biograci	773	793	749	741	800	20	-44	-8	59	2.6	-5.5	-1.1	8.0
	Ljuti Dolac	1618	1704	1431	1496	1479	86	-273	65	-17	5.3	-16.0	4.5	-1.1
	Gornji Crnač	795	803	600	473	183	8	-203	-127	-290	1.0	-25.3	-21.2	-61.3
	UKUPNO	24759	27284	26099	27150	28929	2525	-1185	1051	1779	10.2	-4.3	4.0	6.6
LJUBUŠKI	Greda	163	192	148	113	115	29	-44	-35	2	17.8	-22.9	-23.6	1.8
	Dole	399	348	324	271	188	-51	-24	-53	-83	-12.8	-6.9	-16.4	-30.6
	Kašće	151	148	123	81	55	-3	-25	-42	-26	-2.0	-16.9	-34.1	-32.1
	Vojnići	600	654	568	644	576	54	-86	76	-68	9.0	-13.1	13.4	-10.6
	Šipovača	740	759	691	623	643	19	-68	-68	20	2.6	-9.0	-9.8	3.2
	Klobuk	2024	1982	1755	1572	1232	-42	-227	-183	-340	-2.1	-11.5	-10.4	-21.6
	Veljaci	1207	1211	1259	1218	1249	4	48	-41	31	0.3	4.0	-3.3	2.5
	Grljevići	647	624	540	475	315	-23	-84	-65	-160	-3.6	-13.5	-12.0	-33.7
	Vitina	1975	2127	2108	2154	1951	152	-19	46	-203	7.7	-0.9	2.2	-9.4
	Orahovlje	223	189	236	207	216	-34	47	-29	9	-15.2	24.9	-12.3	4.3
	Grab	1331	1415	1294	1344	1155	84	-121	50	-189	6.3	-8.6	3.9	-14.1

Otok	443	543	598	549	590	100	55	-49	41	22.6	10.1	-8.2	7.5	
Grabovnik	560	519	453	396	423	-41	-66	-57	27	-7.3	-12.7	-12.6	6.8	
Vašarovići	944	957	990	970	801	13	33	-20	-169	1.4	3.4	-2.0	-17.4	
Prolog	640	753	728	726	667	113	-25	-2	-59	17.7	-3.3	-0.3	-8.1	
Lisice	519	554	567	567	652	35	13	0	85	6.7	2.3	0.0	15.0	
Crveni Grm	922	987	964	1081	885	65	-23	117	-196	7.0	-2.3	12.1	-18.1	
Lipno	630	719	563	536	223	89	-156	-27	-313	14.1	-21.7	-4.8	-58.4	
Proboj	782	808	796	769	701	26	-12	-27	-68	3.3	-1.5	-3.4	-8.8	
Radišići	2136	2383	2412	2502	2363	247	29	90	-139	11.6	1.2	3.7	-5.6	
Humac	1060	1182	1279	1572	2775	122	97	293	1203	11.5	8.2	22.9	76.5	
Teskera	234	247	287	285	396	13	40	-2	111	5.6	16.2	-0.7	38.9	
Gradska	281	304	309	326	145	23	5	17	-181	8.2	1.6	5.5	-55.5	
Mostarska Vrata	511	518	417	381	491	7	-101	-36	110	1.4	-19.5	-8.6	28.9	
Ljubuški	2168	2804	3700	4198	4023	636	896	498	-175	29.3	32.0	13.5	-4.2	
Pregrađe	450	514	521	641	861	64	7	120	220	14.2	1.4	23.0	34.3	
Hrašljani	599	593	507	481	798	-6	-86	-26	317	-1.0	-14.5	-5.1	65.9	
Hradomilje	691	764	687	730	889	73	-77	43	159	10.6	-10.1	6.3	21.8	
Bijača	380	244	114	105	175	-136	-130	-9	70	-35.8	-53.3	-7.9	66.7	
Cerno	448	428	404	403	355	-20	-24	-1	-48	-4.5	-5.6	-0.2	-11.9	
Crnopod	295	303	225	222	180	8	-78	-3	-42	2.7	-25.7	-1.3	-18.9	
Miletina	410	546	371	427	376	136	-175	56	-51	33.2	-32.1	15.1	-11.9	
Studenci	1082	1237	1144	1190	1143	155	-93	46	-47	14.3	-7.5	4.0	-3.9	
Zvirići	601	449	236	275	272	-152	-213	39	-3	-25.3	-47.4	16.5	-1.1	
Stubica	381	354	285	299	305	-27	-69	14	6	-7.1	-19.5	4.9	2.0	
UKUPNO	26627	28359	27603	28333	28184	1732	-756	730	-149	6.5	-2.7	2.6	-0.5	
GRUDE	Gorica	962	998	886	795	1123	36	-112	-91	328	3.7	-11.2	-10.3	41.3

Sovići	3084	3209	3057	2664	2771	125	-152	-393	107	4.1	-4.7	-12.9	4.0
Drinovci	3495	3516	3256	2440	2569	21	-260	-816	129	0.6	-7.4	-25.1	5.3
Grude	2488	2847	3378	3598	4347	359	531	220	749	14.4	18.7	6.5	20.8
Blaževići	271	267	270	209	167	-4	3	-61	-42	-1.5	1.1	-22.6	-20.1
Drinovačko Brdo				362	396	0	0	362	34	-	-	-	9.4
Puteševica	374	332	276	134	117	-42	-56	-142	-17	-11.2	-16.9	-51.4	-12.7
Jabuka				70	73	0	0	70	3	-	-	-	4.3
Ružići	2151	2194	1602	1550	1688	43	-592	-52	138	2.0	-27.0	-3.2	8.9
Tihaljina	2613	2392	2239	1850	1466	-221	-153	-389	-384	-8.5	-6.4	-17.4	-20.8
Dragićina	715	705	669	659	851	-10	-36	-10	192	-1.4	-5.1	-1.5	29.1
Donji Mamići	2365	2371	1792	1696	1529	6	-579	-96	-167	0.3	-24.4	-5.4	-9.8
Borajna	454	372	342	259	211	-82	-30	-83	-48	-18.1	-8.1	-24.3	-18.5
UKUPNO	18972	19203	17767	16286	17308	231	-1436	-1481	1022	1.2	-7.5	-8.3	6.3

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1961., Savezni zavod za statistiku; Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1971., Savezni zavod za statistiku; Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981, Savezni zavod za statistiku; Popis stanovništva, domaćinstva/kućanstva, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991., Federalni zavod za statistiku; Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u BiH 2013., Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine